

LLUM, FOC, DESTRUCCIÓ...
I CULTURA:
EL FENOMEN 'BOLA DE DRAC'
A CATALUNYA

SARA GALERA BATISTA

SARA GALERA BATISTA

NIUB: 20512236

TUTORA: MARTA PIÑOL LLORET

TREBALL DE FI DE GRAU

HISTÒRIA DE L'ART 2024-2025

UNIVERSITAT DE BARCELONA

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

RESUM

Aquest treball analitza el recorregut i l'impacte de *Bola de Drac* a Catalunya, des de la seva arribada a TV3 i procés de doblatge fins a les implicacions culturals, mediàtiques i lingüístiques que ha tingut sobre la societat catalana. Amb el mateix es volen identificar els factors que han fet possible la consolidació de la sèrie com a referent de la cultura popular catalana i com eina de normalització lingüística entre els joves complementària a l'escola.

Paraules clau: *Bola de Drac*, català, cultura, *anime*, doblatge.

ABSTRACT

This paper analyzes the trajectory and impact of *Bola de Drac* in Catalonia, from its arrival on TV3 and the dubbing process to the cultural, media-related, and linguistic implications it has had on catalan society. The aim is to identify the factors that have made it possible for the series to become a reference point in catalan popular culture.

Keywords: *Dragon Ball*, catalan, culture, *anime*, dubbing.

OBJECTIUS DE DESENVOLUPAMENT SOSTENIBLE

Donada la transcendència que ha tingut *Bola de Drac* com a eina de normalització lingüística entre els joves, complementària a l'escola (un dels aspectes analitzats en aquest estudi), aquest treball es pot vincular amb l'Objectiu de Desenvolupament Sostenible (ODS), específicament amb l'ODS 4, que promou una educació inclusiva, equitativa i de qualitat. Obres com *Bola de Drac* evidencien que els continguts audiovisuals tenen la capacitat de reforçar l'aprenentatge i l'ús social del català, especialment entre infants i joves, afavorint així un entorn educatiu més accessible i representatiu de la diversitat lingüística del territori. Per aquest motiu, és necessari fomentar la seva promoció, i treballs com aquest, que posen el focus en l'estudi del seu impacte, contribueixen a fer-ho visible.

INDEX

INTRODUCCIÓ I OBJECTIUS	1
METODOLOGIA.....	2
ESTAT DE LA QÜESTIÓ	3
1. ELS FONAMENTS D'UN ÈXIT: LLENGUA, TELEVISIONS I ALTRES INSTITUCIONS POSSIBILITADORES	5
1.1. El camí cap als canals autonòmics	5
1.2. Doblatge a l'estat espanyol: les particularitats del cas català.....	7
1.3. El paper de TV3.....	10
1.3.1. Els inicis de TV3: la importància d'una programació en català.....	10
1.3.2. Sobre la programació infantil de TV3	12
1.4. Els primers passos de <i>Bola de Drac</i> a Catalunya	15
2. CREACIÓ I PROMOCIÓ DEL PRODUCTE: CARACTERÍSTIQUES D'UN ÈXIT DURADOR	19
2.1. El procés de traducció.....	19
2.2. Directors-actors: figures destacades	21
2.3. “Les veus de la nostra infància”	22
2.4. Pel que fa a la interpretació	26
2.5. Les cançons	27
2.6. Visibilitat i constància	28
3. D'ANIME A IDENTITAT: ELS EFECTES SOCIOCULTURALS DE <i>BOLA DE DRAC</i> A CATALUNYA.....	31
3.1. La “Songokumania”, les xarxes socials i el club de fans	31
3.2. El <i>manga</i> en català: la influència del Japó a Catalunya	34
3.3. La llengua	37
CONCLUSIONS	39
BIBLIOGRAFIA	42
ANNEX	50
1. Graella de l'audiència infantil (4 a 12 anys) de l'any 1996 i 1999. Canal 33	50
2. Anys de sortida dels diferents productes de <i>Bola de Drac</i> a Catalunya	51
3. Activitat anual de <i>Bola de Drac</i> en català	52
4. Veus dels personatges recurrents de <i>Bola de Drac</i>	53

INTRODUCCIÓ I OBJECTIUS

Fa poc més d'un any, concretament el 27 de juny de 2024, TV3 va anunciar el retorn de *Bola de Drac* més de trenta anys després de la seva primera emissió a Catalunya, així com l'estrena de *Bola de Drac Super* (Chioka et. al., 2015-2018) (una de les últimes sagues de la sèrie, que s'emetria per primer cop doblada al català). En poc temps, múltiples emissores de ràdio i premsa escrita (a més a més de la televisió pública) havien difós l'exclusiva fent que les xarxes s'inundessin de fans que celebraven la notícia. També es va anunciar la docusèrie *Llum, foc, destrucció!* (3Cat, 2025), que tenia l'objectiu de reconstruir, resumir i difondre la història de *Bola de Drac* a Catalunya i les seves conseqüències en l'àmbit social i cultural en quatre capítols. Aquest seguit d'esdeveniments van posar de manifest la dimensió del fenomen *Bola de Drac* al nostre país i va motivar la realització d'aquest treball amb la finalitat d'aprofundir en el seu estudi, sobretot després de veure que, tot i l'existència de nombrosos articles periodístics, entrevistes i publicacions, fins ara no s'havia dut a terme un estudi acadèmic i complet que abordés de manera sistemàtica tot el recorregut i impacte de la sèrie a Catalunya.

Per donar resposta a aquest buit, aquest treball s'ha estructurat en tres grans blocs. El primer s'ocupa de l'anàlisi del context polític, cultural i mediàtic que va permetre l'assentament de la sèrie a Catalunya. El segon se centra en el procés de doblatge i adaptació de *Bola de Drac* al català i les seves particularitats. Finalment, el tercer bloc aborda la recepció i influència de la sèrie entre diverses generacions de catalans, i com aquesta s'ha convertit progressivament en un element de la cultura popular. El treball posa un èmfasi especial en els dos primers blocs, atès que han estat els menys explorats en la bibliografia existent, sobretot el primer. Considerem que per comprendre completament el fenomen *Bola de Drac* a Catalunya és imprescindible investigar el context, sovint oblidat, que va fer possible la seva acollida i consolidació.

La finalitat d'aquest estudi és oferir una visió global del recorregut de *Bola de Drac* a Catalunya, des dels seus inicis fins a l'actualitat. Es vol determinar quins són els elements primordials que van permetre l'èxit de *Bola de Drac* així com el que va ser capaç de generar. L'objecte principal d'estudi és la recepció de la sèrie d'animació en totes les seves etapes (*Bola de Drac*, *Z*, *GT*, *Kai* i *Super*), si bé també es farà referència al *manga*, les pel·lícules i altres productes de la saga quan sigui pertinent¹.

¹ A l'annex es pot trobar una taula que recull tots els productes de *Bola de Drac* que han estat doblats al català en ordre cronològic (amb la seva data d'emissió o sortida al Japó i a Catalunya).

METODOLOGIA

Per a la realització d'aquest treball es combinarà l'anàlisi de fonts primàries i secundàries. Pel que fa a les fonts primàries, s'analitzaran articles i retalls de premsa, anuncis promocionals i altres materials de difusió, declaracions de dobladors o altres professionals vinculats amb la sèrie recollides en els diferents medis (des dels tradicionals fins a canals de YouTube), reaccions dels espectadors o fans de la sèrie, fragments d'episodis, pel·lícules i especials, vinyetes del *manga*²... Pel que fa a les fonts secundàries, s'han consultat textos teòrics relacionats amb el fenomen *Bola de Drac*, la història del doblatge al territori, la creació dels mitjans catalans, la implantació de l'*anime*³ a Catalunya i altres documents que contextualitzen políticament o culturalment la Catalunya dels anys 80 i 90.

Tenint en compte que el treball parteix d'una voluntat d'estudiar el fenomen des del context d'origen fins a les seves conseqüències culturals i socials actuals, si bé s'intentarà abordar cada apartat amb el màxim de rigor i detall, és evident que la magnitud del fenomen i la diversitat de factors implicats fan difícil un aprofundiment total dins els límits d'un treball de fi de grau. Cadascun dels blocs podria, per si sol, ser objecte d'un estudi monogràfic o d'un treball acadèmic independent. En aquest sentit, la intenció del present treball és oferir una primera sistematització global del fenomen, que pugui servir com a punt de partida per a futures investigacions més especialitzades.

Finalment, cal tenir en compte algunes limitacions metodològiques. La voluntat d'analitzar les conseqüències del fenomen fins a l'actualitat ha requerit seguir de prop les novetats que anaven sorgint durant l'elaboració del treball, fet que ha provocat l'ajust continuat de determinats apartats. A mesura que apareixien noves informacions (l'estrena de *Llum, foc destrucció!*, la reacció dels fans entorn de la saga *Super* a través de xarxes socials i mitjans, els diferents esdeveniments per promocionar la seva tornada...) s'han incorporat o ampliat seccions per tal de garantir que el treball estigués al dia. Aquesta dinàmica d'actualització constant ha dificultat en alguns casos la clausura definitiva d'algunes anàlisis, però s'ha considerat imprescindible per oferir una visió el més completa i contemporània possible del fenomen.

² *Manga*: Còmic japonès.

³ *Anime*: Dibuixos animats japonesos.

ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Al llarg dels seus quaranta anys d'història, *Dragon Ball* s'ha consolidat com una de les sèries d'*anime* i *manga* més influents a escala global. El seu impacte ha generat una gran quantitat de literatura, estudis, reportatges i continguts audiovisuals arreu del món, especialment en aquells territoris on va tenir una difusió primerenca i una recepció massiva, com és el cas de Catalunya. Des de la seva emissió original als anys noranta, *Bola de Drac* s'ha convertit en un fenomen mediàtic al territori. Aquest èxit es va traduir ràpidament en una àmplia cobertura per part de mitjans de comunicació, amb reportatges com el realitzat per TV3 el 13 de febrer de 1992 dins el programa *Actual*, així com una presència recurrent en premsa escrita a diaris com *Avui* o *La Vanguardia*, que recullen l'impacte social i cultural de la sèrie. Tot i el seu interès documental, aquest tipus de fonts es caracteritzen per la seva naturalesa fragmentària i anecdòtica, i no responen a criteris d'anàlisi sistemàtica o investigació acadèmica.

Una de les principals aportacions al coneixement del fenomen des de dins del sector va ser *La sèrie de la teva vida* (2012), un llibre escrit per Marc Zanni i Joan Sanz, actors de doblatge d'en Son Goku i el Vegeta en un moment en el qual la sèrie tornava a ser un tema rellevant després que s'enunciés la nova saga en català: *Bola de Drac Z Kai* (Nowatari, 2009-2015). Aquesta obra combinava memòries professionals amb dades sobre el procés de producció i doblatge, algunes de les quals eren inèdites fins aleshores. A aquest llibre el van seguir dos més: *La sèrie de la teva vida Z* (2019) i *La sèrie de la teva vida GT* (2021), encara que aquests estaven més centrats en anècdotes durant quedades amb fans o a l'estudi de doblatge. Tot i no seguir una metodologia científica, constitueixen fonts de gran valor testimonial, especialment pel que fa a la reconstrucció del procés intern de doblatge i adaptació lingüística de la sèrie.

Posteriorment, durant el XVIII Saló del Manga de Barcelona, Oriol Estrada va presentar el documental *Songokumania: el big bang del manga* (2012), centrat en l'impacte de *Bola de Drac* i el *manga* especialment a Catalunya. Aquest projecte fou complementat amb la publicació d'un llibre homònim l'any 2016, on s'ampliava la informació tractada audiovisualment i es considerava el context espanyol en el seu conjunt, encara que posant certa èmfasi en el cas català. Recentment, aquest any 2025, Oriol Estrada també ha participat en la creació de la docusèrie *Llum, foc, destrucció!* a la plataforma 3Cat en la que es torna a treballar allò que s'explicava en les anteriors fonts, encara que amb un format serial més accessible i sistematitzat, centrat en l'impacte de la sèrie a Catalunya.

Tot i l'abundant producció divulgativa i mediàtica, les aproximacions acadèmiques sobre *Bola de Drac* en català són escasses. El treball de fi de grau *Bola de Drac: doblatge, influència i cançons* (2013) de Peiron Vilaró és, fins a la data, una de les poques investigacions amb voluntat analítica sobre el fenomen. Centrat en aspectes lingüístics, musicals i d'influència sociocultural, aquest estudi destaca per la incorporació de dades empíriques, especialment mitjançant enquestes, que resulten útils per entendre la recepció de la sèrie a Catalunya. Tanmateix, no aprofundeix gaire en el context històric, polític ni mediàtic que possibilita l'arribada i consolidació del fenomen al territori.

Una altra font recent de gran rellevància són els directes de la Nit Friki, un canal que dona a conèixer les novetats del doblatge de *Bola de Drac Super* de la mà de Marc Zanni (aprofitant també per comentar característiques d'anteriors sagues), i on també es fan entrevistes a altres actors i actrius de doblatge, molts dels quals han participat en la sèrie. Com es pot observar, si bé el coneixement existent sobre *Bola de Drac* en català és ampli en volum (sent la majoria en línia), és desigual en profunditat i rigor metodològic. La major part de les fonts disponibles són de caràcter testimonial o divulgatiu, i només parcialment sistematitzades. Això deixa un buit evident pel que fa a un estudi acadèmic complet del fenomen com a procés cultural, històric i mediàtic a Catalunya.

Davant l'absència d'estudis específics sobre el cas català, la recerca haurà de recolzar-se també en fonts de caràcter general, provinents de camps com l'estudi del doblatge a Espanya, la història dels mitjans de comunicació o la situació sociopolítica i lingüística de Catalunya als anys vuitanta i noranta. Aquest corpus complementari resulta fonamental per reconstruir el marc de recepció i d'implantació del producte, i per entendre les condicions que en van afavorir l'impacte i adaptació a la societat catalana.

1. ELS FONAMENTS D'UN ÈXIT: LENGUA, TELEVISIONS I ALTRES INSTITUCIONS POSSIBILITADORES

1.1. El camí cap als canals autonòmics

Per tal d'explicar l'extraordinari èxit que va tenir *Bola de Drac* a l'àmbit català, cal tenir en compte els agents que van possibilitar-ne la recepció, aquells que van saber respondre a la demanda per a la creació d'una televisió pública amb programació en català. Així doncs, el primer aspecte que abordarem per entendre l'èxit de la sèrie és la creació de les cadenes de televisió autonòmiques, ja que va ser a través d'aquestes que el producte va arribar per primera vegada a casa nostra, convertint-se ràpidament en un autèntic fenomen social.

La història de la televisió al territori espanyol, però, s'inicià anys abans de l'existència de les primeres cadenes autonòmiques, concretament durant el franquisme. Al llarg dels anys 40 es van realitzar un conjunt de proves que intentaven introduir la nova tecnologia a l'estat, algunes amb més èxit que d'altres, com evidencia l'intent fallit per part de la RCA el 1947 (Carreño Villada, 2021, pàg. 64). Va ser finalment l'any 1956 quan es van realitzar les primeres emissions regulars per part de Televisió Espanyola (TVE), suposant el veritable naixement de la televisió espanyola i l'inici del seu monopoli audiovisual que duraria prop d'uns trenta anys (Carreño Villada, 2021, pàg. 66). Tot i això, aquestes primeres emissions només es podien veure en una reduïda àrea que abastava poc més que la zona de Madrid, havent d'esperar fins a 1959 perquè les primeres emissions arribessin a territori català conjuntament amb una infraestructura que permetia la creació d'una programació pròpia (Parés, 1979, pàgs. 31-34). Més endavant, ja als anys 60, es va fer un altre pas important per a la televisió espanyola: es va crear el Segundo Programa. Això va suposar un descens en la producció de programació per al primer canal per part de Televisió Espanyola Barcelona a la vegada que va permetre, encara que de forma limitada, una producció en català que podia veure's a Catalunya i les Illes Balears, dins la qual destacava l'espai mensual *Teatro catalán* (TVE, 1964-1974) (Parés, 1979, pàgs. 35-36, 54, 65). La mateixa, però, s'emetia intercalada amb la programació de TVE (omplint els espais que aquesta deixava [Albornoz, 2006, pàg. 25]) o substituint la programació especial que es donava a aquesta (Parés, 1979, pàg. 70). Això evidencia, per tant, com les produccions televisives en català precediren a la creació de les cadenes autonòmiques, mostrant com ja hi havia un públic (encara que no necessàriament majoritari) disposat a consumir aquest tipus de contingut. Aquest interès va incrementar-se després de la mort del dictador i amb l'inici de la democràcia, com confirmen els resultats d'una enquesta realitzada pel Gabinete de Investigación de Audiencias de RTVE a 1978:

“A la pregunta si de 21 a 23 hores la programació catalana hauria de substituir l'estatal, el 50,6% respon que prefereix poder veure la segona, mentre que el 27,55 s'inclina per la catalana. Si ens cenyim als nascuts a Catalunya, el 41,1% són partidaris de veure els programes catalans i el 34,3% la programació estatal. (...) Directament relacionat amb el punt anterior, assenyalen que el 9,1% voldrien tots els programes en català; el 7,9% tots els programes en castellà; el 29,3% més programes en català i menys en castellà; el 7,8%

voldrien menys programes en català i més en castellà; i el 44,4% voldrien seguir com ara” (Baget Herms, 1999, pàgs. 63-65).

Ens interessa recuperar les paraules de Baget, qui va afirmar que “d'ençà del 1976 es va iniciar un procés, promogut per institucions cíviques i polítiques, sectors socials representatius i la ciutadania en general, per demanar uns mitjans de comunicació audiovisuals autònoms en el ventall de les llibertats democràtiques que es volien assolir” (Baget Herms, 2003, pàg. 25). Dins de les accions més rellevants que van tenir lloc en aquests anys propis de la transició hi ha la creació del manifest aprovat a Figueres l'any 1977 en el que ja es reivindicava l'accés a les competències necessàries per a una televisió pròpia (Baget Herms, 2003, pàg. 25). L'interès per la creació d'una televisió autonòmica catalana va créixer significativament gràcies a les possibilitats que oferia la constitució de 1978, en la que es defensa “el derecho a la autonomía de las nacionalidades y regiones que la integran y la solidaridad entre todas ellas” (Constitució Espanyola, 1978, Article 2) i en la que s'afirmava que “la ley regulará la organización y el control parlamentario de los medios de comunicación social dependientes del Estado o de cualquier ente público y garantizará el acceso a dichos medios de los grupos sociales y políticos significativos, respetando el pluralismo de la sociedad y de las diversas lenguas de España” (Constitució Espanyola, 1978, Article 20.3). Això possibilitava la descentralització d'uns mitjans de comunicació que s'obrien a tenir en compte la diversitat lingüística de tot el territori espanyol (Albornoz, 2006, pàg. 24). Aquest fet va suposar un canvi significatiu respecte a l'actitud del govern franquista, durant el qual, com explica Montero, “se tomaron medidas legislativas con el afán de imponer el castellano y acabar con el resto de las lenguas dentro del territorio, ya que la ideología del nacionalismo lingüístico llevada a cabo por el Régimen negó, en la práctica, que el Estado fuese plurilingüe y actuó en consecuencia” (Montero Domínguez, 2017, pàg. 10). Els debats entorn de la necessitat de tenir un canal propi van fer que es reflexionés al voltant de les característiques que hauria de tenir aquesta televisió i els reptes que hauria d'afrontar. A causa de la diversitat del seu públic potencial, conformat tant per aquells interessats en una programació basada en els afers catalans i en català, i aquells nous procedents del gran moviment migratori previ que no coneixien l'idioma, es reivindicava la necessitat que la televisió actués com medi integració “de tots els catalans, els d'origen i els nous” (Parés, 1979, pàg. 2).

Entre finals dels 70 i inicis dels 80 els diferents governs autonòmics, especialment el basc i català, van pressionar l'estat per tal d'aconseguir allò que la constitució els oferia i que quedava ratificat en els estatuts d'autonomia. En el cas català, per exemple, ho podem veure a la Llei orgànica 4/1979, en la qual es confirma que “la Generalidad podrá regular, crear y mantener su propia televisión, radio y prensa y, en general, todos los medios de comunicación social para el cumplimiento de sus fines” (Prefectura de l'Estat, 1979, Article 16.3). L'element decisiu per a què la promesa tirés endavant va ser l'aprovació de la Ley 46/1983 (o Llei Reguladora del Tercer Canal de Televisió) en tot l'Estat espanyol el 26 de desembre de 1983. Aquesta llei permetia el següent:

“Se autoriza al Gobierno para que tome las medidas necesarias para la puesta en funcionamiento de un tercer canal de televisión de titularidad estatal y para otorgarlo, en

régimen de concesión, en el ámbito territorial de cada Comunidad Autónoma” (Prefectura de l'Estat, 1984, Article 1).

Encara i això, a Catalunya ja s'havien fet avenços per tirar endavant la proposició de lleis de 1981 que s'acabaren aprovant de forma definitiva dos anys més tard; mentre que en el cas del País Basc, aquests varen ser els primers a tenir el seu canal autonòmic, emeten per primer cop mesos abans que la llei s'aprovés al congrés, concretament el 31 de desembre de 1982 (Casado del Rio, 2012, pàg. 27). Euskal Irrati Telebista va obrir les portes a les següents cadenes autonòmiques que es van anant creant al llarg dels anys 80: Televisió de Catalunya el 1983 (any en el qual també es va crear la Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals i es van començar a construir els estudis de TVC a Sant Joan Despí), Televisión de Galícia el 1985, Radio y Televisión de Andalucía i Televisión Valenciana el 1989... Així és com el dia 10 de setembre de 1983 va tenir lloc la primera emissió de TV3, encara que aquesta no tindria una programació regular fins al dilluns 16 de gener de 1984 (Casado del Rio, 2012, pàg. 27).

Un altre esdeveniment destacat que va tenir lloc a finals de la dècada dels 80 (concretament el 5 d'abril de 1989) va ser la creació de la Federación de Organismos de Radio y Televisión Autonómicos. Coneguda com a FORTA, és una associació composta per les diferents cadenes autonòmiques que busca protegir els interessos dels diferents agents que l'integren mitjançant l'ajuda mútua entre aquests, quelcom necessari després de l'aparició i èxit de televisions privades com Telecinco o Antena 3 (Baget Herms, 1999, pàg. 169). Una de les activitats destacades de l'entitat, i que queda recollida dins del seu estatut, és la d'establir “importantes acuerdos de compra de derechos de emisión para sus respectivos territorios, o para la totalidad del territorio español, de paquetes de producto cinematográfico de primer orden” (FORTA, 2022, pàgs. 11-12). Ens interessa destacar això donat que una de les produccions que justament serà comprada i emesa pels diferents membres de la FORTA serà *Bola de Drac* (Okazaki i Nishio, 1986-1989). Aquesta va arribar a mans de les cadenes autonòmiques gràcies de la mà dels estudis DOVI, els quals van actuar com a intermediària de llicències de programació infantil per a la FORTA (Berengueras, 2012). La mateixa era propietat del barceloní Màrius Bistagne, qui també es va encarregar de doblar els primers 26 capítols de la sèrie.

Tot l'anteriorment mencionat evidencia el conjunt de factors externs que influeixen, d'una manera o altra, la introducció de l'obra a Catalunya i que seran crucials per entendre l'inici de la seva història al territori i el seu èxit posterior. Per això, en els següents subapartats treballarem en major detall punts com, per exemple, la programació en català a TV3 (passant pels seus inicis i conseqüències sociolingüístiques i com la sèrie va adequar-se als interessos de la cadena) o la situació del doblatge a Catalunya en relació amb Espanya (per entendre en quin context es va doblar la sèrie i com aquest pot ajudar-nos a comprendre com el cas català difereix d'altres).

1.2. Doblatge a l'Estat espanyol: les particularitats del cas català

El doblatge, encara i ser el mètode de traducció audiovisual més costós davant d'altres com la subtitulació, és el que domina i ha dominat a Espanya, sigui en castellà o en

qualsevol de les altres llengües oficials de l'estat. Més enllà de certs esdeveniments previs (com la presentació de *Los competidores* de Fructuós Gelabert el 1908 que es pot entendre com un dels primers precedents del doblatge al territori espanyol [Pérez de la Torre, 2019, pàg. 74]) els inicis d'aquesta indústria a Espanya es remunten pròpiament al 1932 amb la creació del primer estudi de doblatge, la T.R.E.C.E., a Barcelona (Pérez de la Torre, 2019, pàg. 74). En els seus primers moments (sobretot durant la dictadura), l'interès pel doblatge es va donar a causa d'un temor compartit per diferents països europeus, als quals els preocupava que la gran entrada de la producció nord-americana (que a 1937 era el 70% de les obres exhibides) afectés la identitat nacional dels diversos territoris. Davant d'això, figures com Hitler o Mussolini van crear lleis de protecció de la llengua que varen ser copiades al territori espanyol entre els anys 30-40, comportant que totes les pel·lícules estrangeres es doblessin a l'idioma nacional, que en el cas d'Espanya era el castellà (Chaume, 2003, Cap. 1-2, pàgs. 33-34). Així mateix, el doblatge també va usar-se durant el franquisme per censurar les altres llengües del territori, intentant negar la seva existència per tal d'intentar unificar el país sota una única llengua (quelcom, però, que no va ser exclusiu d'Espanya [Pérez de la Torre, 2019, pàg. 76]). En el cas català, si bé les produccions audiovisuals en català van iniciar durant la dictadura franquista amb pel·lícules autòctones com *Laila* (Lluch i Tamarit, 1970) (que va ser, però, censurada) o espais mensuals com *Teatro catalán* (TVE, 1964-1974) (com ja hem dit creats per omplir la programació de Televisió Espanyola Barcelona), l'inici del doblatge en català serà posterior. Aquest naixerà i es desenvoluparà gràcies a les necessitats de la nova televisió autonòmica de tenir una programació en l'idioma propi i al seu interès per importar sèries exitoses de producció aliena dins del territori. Serà llavors quan finalment podrem assistir al veritable inici del doblatge en català, encara que durant el franquisme poguessin haver hagut casos comptats de produccions doblades a altres idiomes del territori més enllà del castellà (Ávila, 1997, pàg. 23). Una de les primeres sèries que va ser emesa a TV3 amb doblatge català va ser *Dallas* (Jacobs, 1978-1991) el 1983, que poc abans s'havia retransmès en castellà a TVE, sent un dels grans èxits dels inicis de la cadena (de la qual parlarem més extensament en el següent punt), fent que Catalunya es convertís en "la primera comunidad en incorporar el doblaje en su lengua cooficial dentro de su programación televisiva" (Ávila, 1997, pàg. 23).

Durant els anys 80, la indústria del doblatge va experimentar un creixement exponencial gràcies a l'augment d'hores d'emissió de televisió nacional i als videoclubs, els quals complementaren l'oferta, la qual cosa va permetre un increment en el nombre d'estudis de doblatge. Amb el pas dels anys, aquests no van fer altra cosa que créixer encara més després de l'arribada de les televisions autonòmiques, encara que en aquest cas a costa del descens del negoci dels videoclubs (Ávila, 1997, pàg. 125). Així mateix, ja des de la seva aparició les entitats pertanyents a la FORTA es van convertir en els grans clients dels estudis de doblatge, sobretot interessades a tenir films doblats en els seus respectius idiomes per emetre en cadascuna de les cadenes (Ávila, 1997, pàgs. 93-94). Per tant, és evident la importància que va tenir per al creixement de la indústria a Espanya l'inici del doblatge en altres llengües més enllà de la castellana. L'èxit del doblatge permetrà que el 1992 el 84% de les pel·lícules que s'emetràn al territori espanyol a les diferents cadenes

siguin ja de producció estrangera i que d'aquestes el 90%, estiguin doblades; de fet, en el cas de TV3 el 57,04% de la seva emissió correspondrà justament a producció aliena (Chaume, 2003, Cap. 1-2, pàgs. 4-5). A més a més, l'interès de les cadenes autonòmiques per tenir obres de producció estrangera doblades en l'idioma regional de cada territori (que contrastaven amb els productes audiovisuals emesos en castellà en altres mitjans de l'estat) va permetre a la vegada la normalització d'aquestes llengües, afegint una funció addicional al doblatge fet en les llengües cooficials.

Abans de 1982 (per tant, del sorgiment d'aquestes cadenes) les grans capitals de la indústria del doblatge eren Madrid i Catalunya amb 18 i 15 sales de doblatge respectivament de les 33 existents en el territori espanyol en aquell moment, mentre que després del sorgiment i assentament de les diverses autonòmiques, ja el 1991, el nombre de sales havia augmentat a 213, estant repartides entre Andalusia, Galícia, País Basc, País Valencià i les dues anteriorment esmentades. Encara i l'augment i aparició de nous territoris interessats en la indústria, Madrid i Catalunya continuaren dominant amb 80 i 60 sales cadascuna (Ávila, 1997, pàgs. 125-126). Així mateix, hi ha una característica que diferencia Barcelona d'altres ciutats que s'aniran fent-se un lloc en el doblatge, i és que la primera es va dedicar tant al doblatge en català com en castellà, mentre molts dels altres estudis que sorgeixen en aquest moment en altres comunitats arran de la demanda de les cadenes autonòmiques, com és el cas de València, bàsicament es dedicaran a doblar exclusivament en l'idioma regional (Pérez de la Torre, 2019, pàg. 80). Això farà que Catalunya sigui un gran centre productiu i que compti amb molts professionals que es dediquen al doblatge.

Per tant, mentre que altres comunitats autonòmiques van haver de iniciar-se pràcticament des de zero en el món del doblatge, a Catalunya aquesta indústria ja comptava amb una "larga tradición, experiencia y prestigio profesional" (Ávila, 1997, pàg. 126), cosa que va facilitar considerablement el procés de doblatge de les sèries posteriors doblades aquí, en comparació amb altres comunitats. Encara i aquesta diferència, totes elles van haver d'afrontar les exigències de les recentment creades cadenes, que demanaven constantment productes doblats per oferir a la seva audiència, obligant als actors, directors, traductors i ajustadors a treballar en condicions deplorables i a gran velocitat amb la intenció d'arribar als terminis d'entrega requerits. A això se li sumava el fet d'haver de competir amb les cadenes privades per l'audiència, tot en un moment en el qual, a més a més, hi havia escassetat de centres on formar als nous professionals. Recordem que en aquell moment només un grapat d'universitats oferien el títol de Traducció i interpretació a Espanya, el qual va ser finalment acceptat com a llicenciatura l'any 1991 (Ministeri d'Educació i Ciència, 1991, pàgs. 31773-31775). Aquesta situació va acabar provocant protestes per part dels diferents agents del doblatge que van culminar en esdeveniments com la "vaga dels cent dies" l'any 1993 i que més tard va comportar la publicació d'una nova llei que ajudés a regular la indústria (recollida al BOE el 2 de febrer de 1994). Aquesta havia de garantir que es reguessin "las relaciones laborales de todas y cada una de las especialidades profesionales que integran la Rama Artística del Doblaje (Actores, Adaptadores, Ajustadores, Directores y Ayudantes de Dirección) con las empresas que

realicen el doblaje y sonorización de obras audiovisuales” (Ministeri de Treball i Seguretat Social, 1994, Article 3).

Aquestes condicions van afectar especialment la qualitat de la sèrie original de *Bola de Drac* (doblada a finals dels anys vuitanta, quan algunes cadenes tot just començaven), però també van impactar en certa mesura les sagues posteriors dels anys 90. Tot i que durant aquesta dècada el ritme de treball es va reduir, ja que les televisions autonòmiques disposaven llavors d'un nombre suficient de programes doblats i podien reemetre produccions anteriors (Àvila, 1997, pàgs. 128-129), el pressupost destinat al doblatge també va disminuir. Aquesta reducció va provocar que algunes cadenes optessin per l'estalvi, sovint en detriment de la qualitat del producte. Àvila ens diu que en concret “de los 4.000 millones (de pessetes) que facturaron los estudios de Barcelona en 1987, se pasó a menos de 3.000 en 1991 y a poco más de 2.000 en 1994” (Àvila, 1997, pàgs. 128-129). Encara i el descens, el 1991 Catalunya i Madrid continuaven sent les regions que més invertien amb 2.935.000 pts i 3.005.000 pts respectivament, tenint una diferència de més d'1.000.000 pts amb el tercer territori de la llista: el País Basc (Àvila, 1997, pàgs. 128-129).

Per tant, aquest conjunt d'elements no només són fonamental per comprendre les característiques del producte a Catalunya (que s'analitzaran en apartats posteriors), sinó també per entendre la recepció i la qualitat de la sèrie en cada comunitat, així com les diferències entre elles, ja que, com hem vist, cada regió parteix de paràmetres diferents que poden influir en els resultats finals del producte.

1.3. El paper de TV3

1.3.1. Els inicis de TV3: la importància d'una programació en català

Com hem esmentat amb anterioritat, la primera emissió de TV3 va tenir lloc el 10 de setembre de 1983 amb una programació variada, iniciant a les 15.30 amb explicacions de l'abast de la xarxa d'emissió de TV3 i acabant amb la pel·lícula *Alba Zulu* (Hickox, 1979) (*La Vanguardia*, 1983). L'emissió es va realitzar amb plena normalitat obtenint un gran èxit, cosa que va evidenciar l'interès del territori català per una televisió pròpia i en català (Baget Herms, 1983). La programació destacada d'aquests primers instants va estar marcada per l'èxit de la ja mencionada *Dallas* (producció estatunidenca que ja havia tingut gran èxit en el seu país d'origen) i que es convertia en una de les primeres sèries doblades al català i retransmeses pel canal. Aquesta poc temps abans havia estat retransmesa per TVE, i TV3 va aprofitar per continuar la sèrie allà on la cadena nacional l'havia tallada, rebent una gran acollida per part dels televidents que havien esperat a veure'n la continuació (Baget Herms, 2003, pàgs. 18-19). Així mateix, també cal destacar la importància de les retransmissions esportives (sent la primera un partit Barça-Osasuna el mateix dia de la seva inauguració), sobretot a partir del contracte de cooperació entre TV3 i el Futbol Club Barcelona (Baget Herms, 2003, pàgs. 18-19). Aquests dos productes, *Dallas* i els programes esportius, van ser els dos pilars per a iniciar la normalització del català mitjançant la televisió, amb conseqüències notables poc després de l'inici de la seva emissió. Així es recull a *Quaranta anys de Televisió a Catalunya*, on s'esmenta que, en

menys de dos anys de l'inici de la programació regular de la cadena, el nivell de comprensió de la llengua catalana havia crescut entre les ciutats properes a l'àrea metropolitana de Barcelona, de fet, entre 1981 i 1986 havia augmentat més d'un 20% (sobretot d'aquells que havien vingut de fora del territori per l'elevat moviment migratori del moment [Baget Herms, 1999, pàg. 126]). En el cas concret de *Dallas*, Baget va afirmar que “la qualitat del doblatge i la correcció lingüística, en tot el conjunt de les produccions alienes, van ser factors importants en l'èxit que assoliria la sèrie” (Baget Herms, 2003, pàgs. 18-19). Això evidencia el poder que va tenir la cadena, convertint-se en l'eina principal per a la difusió de l'ús del català:

“El procés de normalització lingüística encetat els anys vuitanta, per exemple, no hauria assolit els mateixos resultats sense la presència quotidiana del català en els mitjans audiovisuals de comunicació (TV3 i també Catalunya Ràdio) (...) Sense la televisió, aquest procés hauria estat molt més llarg i difícil, i segurament menys eficaç, malgrat els esforços que es van fer en l'ensenyament del català i el seu ús a les escoles i a la vida del carrer.” (Baget Herms, 2003, pàg. 9)

TV3 va prendre consciència del seu paper en la normalització del català, actuant en conseqüència tal com queda reflectit amb la creació de la Comissió de Normalització Lingüística (CNL) de TVC el 1985 i amb els múltiples intents de la cadena al llarg dels anys 80-90 d'estipular unes normes concretes per al català usat a la cadena (ja que si era d'allà d'on molts aprenien l'idioma, tenien la responsabilitat de promoure la llengua de la forma correcta). El que va destacar, com diu Pérez de la Torre, va ser “la valentia con la que los directivos de la cadena se lanzaron a producir en catalán sin tener (...) una lengua estándar establecida. Sí, existían normas y pautas, pero estas costaban de aplicar al lenguaje audiovisual porque en él eran aún desconocidas” (Pérez de la Torre, 2019, pàgs. 80-81).

Alguns exemples d'aquest interès per regular el llenguatge usat a la televisió catalana (que varen tenir com a precedents obres com *Elocució i ortologia catalanes: per a ús de locutors de ràdio i televisió; seguit de la normalització lingüística i la televisió* [Vallverdú, 1986]) varen ser textos com els quatre números del butlletí *És a dir*, sent el primer de l'any 1988 (CNL, 1988), o quaderns com *Orientacions lingüístiques per al doblatge* (TVC i CNL, 1993). Finalment, l'any 1995 es va publicar *El Català a TV3: llibre d'estil* (CNL, 1998), el qual es recolzava en “el fet que totes les recomanacions que s'hi formulen i tots els exemples que s'hi donen, tant els “bons” com els “dolents”, s'han extret de l'experiència de deu anys de TV3” (CNL, 1998, pàg. 6). Paral·lelament a la publicació d'aquests documents oficials, la producció de certes sèries que gaudien d'una gran audiència també van provocar interès per protegir la qualitat del català que s'oferia als telespectadors. De fet, sabem de la mà de Marc Zanni, la veu del Son Goku adult en català, que això va succeir en el cas de *Bola de Drac Z* (Nishio, 1986-1996):

“El que sí que recuerdo és la cura del llenguatge. Va ser l'única sèrie que de sobte un dia em van dir “escolta, Marc, hauríem de vigilar les neutres”, el tema del català bàsicament per què es van adonar que hi havia tanta, tanta gent que mirava *Bola de Drac*, molts castellanoparlants que no parlaven mai el català i que l'havien après el català a través de

Bola de Drac que quasi va ser una escola” (El matí de Catalunya Ràdio, 2015, 12:30-13:30).

Retornarem a aquesta idea de manera més detallada més endavant, quan parlem de les conseqüències de l'èxit a llarg termini de la sèrie i la seva relació amb la protecció i normalització de la llengua, encara que aquesta primera ullada ens serveix per començar a comprendre la importància de la sèrie en aquesta matèria.

1.3.2. Sobre la programació infantil de TV3

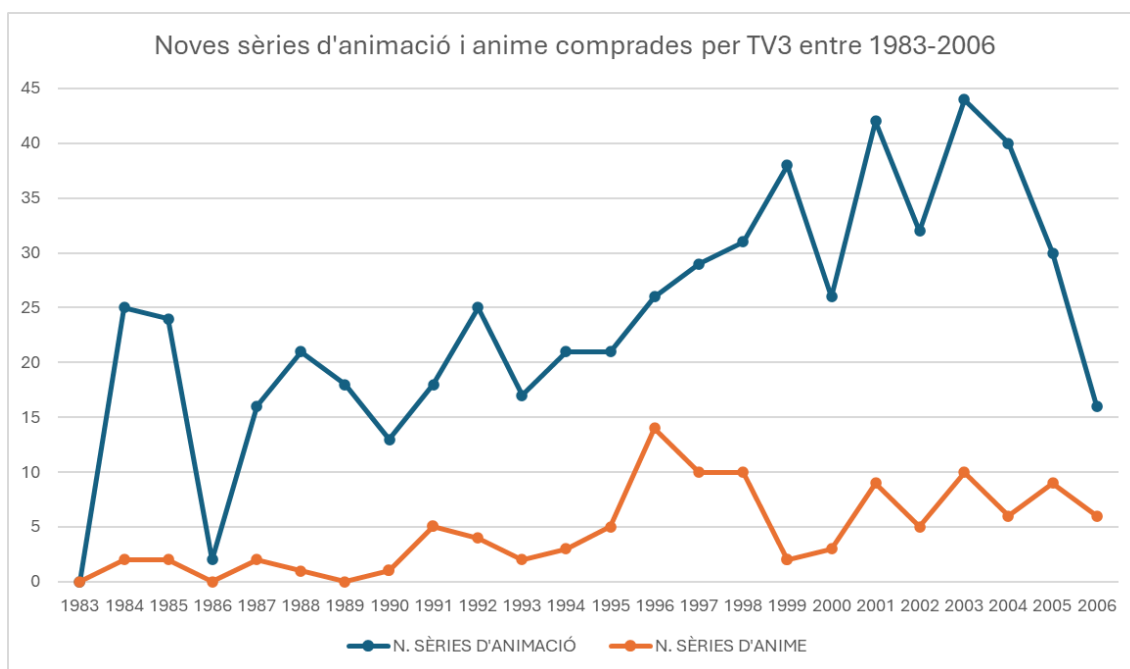
Si bé hem parlat de manera general de la importància de la programació en català que oferia TV3, ara volem centrar-nos en els inicis de la seva programació infantil, concretament en les sèries d'animació. La primera sèrie de dibuixos animats que va emetre TV3 va ser *Pac-man* (Hanna, 1982-1984) el 1984 (Baget Herms, 2003, pàg. 183), encara que no va ser l'única en estrenar-se aquell any a la cadena. De fet, aquell mateix any es van estrenar 24 sèries d'animació més, la qual cosa evidencia l'aposta que va fer TV3 ja des dels seus inicis per la programació infantil. Entre aquest conjunt de sèries volem destacar *Hola, Sandy bell* (Shidara, 1981-1982) (estrenada el 25 de novembre de 1984 [*La Vanguardia*, 1984]), ja que aquesta va ser la primera sèrie d'*anime* doblada al català emesa per TV3, sent seguida per *Històries d'Andròmeda* (Sasaki, 1982), emesa el mateix any. Tot i això, cap de les dues va ser pròpiament el primer *anime* doblat al català, títol que ostenta *La família Robinson* (Kuroda, 1981), estrenada l'1 de maig de 1984 pel circuit català de TVE (*Avui*, 1984). De fet, a la cadena nacional ja feia temps que destacaven certes produccions d'animació japoneses, encara que en castellà, com *Heidi* (Takahata, 1974), a partir de 1975, o *Mazinger Z* (Katsumata, 1972-1974), a partir de 1978 (Estrada Rangil, 2016, pàgs. 18-19). S'ha de destacar també l'impacte que aquests primers *animes* van tenir en el territori, assentant les bases que permetrien l'acceptació i normalització d'aquests dibuixos japonesos a casa nostra, tal com ho explica Jordi Sánchez Navarro (director del primer Saló del Manga de Barcelona):

“Nosaltres ja teníem una àmplia trajectòria com a consumidors d'*anime*. Aquests melodrames tan potents de la literatura europea que venien traduïts per la mirada japonesa van ser importantíssims. És a dir, tu veies una sèrie que remetia a l'estètica de *Heidi* i *Marco* i et venia de gust veure-la. No pensant en creadors, pensant en productores, sinó pensant en producte. Tot, en el fons, és una herència de l'impacte cultural de *Heidi*” (*Llum, foc, destrucció!*, 2025a, 09:40-10:10).

Al llarg dels anys 80, TV3 comprà 5 sèries d'*anime* noves: *El Capità Harlock* (Rintaro, 1978-1979) i *El rei Artur* (Katsumata i Akehi, 1979-1980) el 1985, *Simbad* (Kurokawa, 1975-1976) i *Dr. Slump*⁴ (Okazaki, 1981-1986) el 1987 i *Hey, Bumboo* (Okabe i Yoshida, 1985-1986) el 1989. Així mateix, la cadena va iniciar la dècada dels 90 amb *Bola de Drac* (Okazaki i Nishio, 1986-1989), sent l'únic *anime* comprat aquell any, però al llarg dels anys 90 i 2000 va haver-hi un increment de l'*anime* en català que mostra l'aposta que es va fer per aquestes sèries en l'època. Algunes de les més destacades al llarg d'aquests

⁴ *Dr. Slump* va ser el primer producte d'Akira Toriyama doblat al català. Igual que *Bola de Drac*, va arribar a Catalunya de la mà de Màrius Bistagne (Berengueras, 2012).

anys (sense contar la saga *Dragon Ball*) van ser: *Doraemon* (Ryo i Shibayama, 1979-2005) i *Hattori, el ninja* (Ikeno i Sasagawa, 1981-1987) el 1994, *Ranma 1/2* (Mochizuki et. al., 1989-1992) el 1995, *Candy, Candy* (Shidara, 1976-1979) el 1997, *Lady Oscar* (Nagahama i Dezaki, 1979-1980) el 1998, *Mazinger Z* el 1999, *Sakura, la caçadora de cartes* (Asaka, 1998-2000) i *Utena* (Ikuhara, 1997) el 2000, *El detectiu Conan* (Kodama, 1996-), *Sailormoon* (Sato i Ikuhara, 1992-1997) i *Shin-chan* (Hara et. al., 1992-) el 2001, *Yu Yu Hakusho* (Abe, 1992-1994) el 2002, *Inuyasha* (Ikeda i Aoki, 2000-2004) i la *Màgica Do-Re-Mi* (Sato i Igarashi, 1999-2000) el 2003, *Slam Dunk, la gran esmaixada* (Nishizawa, 1993-1996) el 2004, *Bo-Bobo* (Shibata, 2003-2005) i *Kochikame* (Takamatsu et. al., 1996-2004) el 2005, *One Piece* (Itō et. al., 1999-) el 2006, *Keroro* (Sato, 2004-2011) el 2007 i *Bleach* (Abe, 2004-2012) el 2010. Per tal de clarificar l'augment esmentat adjuntem la següent gràfica on es pot veure les sèries d'animació i anime comprades per TV3 entre 1983 i 2006⁵:

L'aposta de TV3 per la programació infantil no es va limitar únicament a la compra de sèries i pel·lícules, sinó també a la creació d'espais o canals pensats per als nens i nenes. TVC es va interessar per desdoblar la programació de TV3, creant altres canals per a acollir programacions alternatives. Un exemple d'això va ser el Canal 33 (1984), que al seu torn va desdoblar-se en altres canals com el K3/33 (2001), el qual posteriorment seria seguit per altres com el Canal 300 (2005), el Canal Super3 (2009) i el Canal 3XL (2010). Tots ells, en un moment o altre, van acollir programació infantil, sent els vehicles que van permetre que els infants de Catalunya gaudissin de múltiples sèries infantils en català. En el cas del Canal 33, cal destacar que aquest va ser fins als 2000 "l'única cadena de la TVC que emetia sèries animades infantils populars per la seva audiència fidel a la programació diària" (Nogueira Martínez, 2022, pàg. 34). A més a més, va ser el canal que va acollir per primera vegada contenidors com el Super3 i el 3XL, els quals, com ja hem esmentat,

⁵ Gràfica de creació pròpia.

acabarien sent posteriorment canals en si mateixos també dedicats a la programació infantil-juvenil. De fet, va ser conjuntament amb la desaparició d'aquest últim canal, 3XL, el 2012, quan va haver-hi un descens clar en l'aposta per l'*anime* en català (Catalunya Nit, 2025, 13:10-13:34), quelcom, però, que sembla que es vol solucionar amb el SX3 amb sèries com *Haikyū!!* (Mitsunaka i Satō, 2014-2020) o *Guardians de la nit* (Sotozaki, 2019-2022). De fet, en el recentment publicat *Pacte Nacional per la Llengua* es reafirma que el tancament del 3XL “va tenir també repercussions sociolingüístiques negatives” en infants i joves (Generalitat de Catalunya, 2025, pàg. 99). El cas de l'*anime* en català va ser especialment rellevant per a la normalització de la llengua catalana (conjuntament amb altres sèries d'animació com *Les tres bessones* [Capdevila i Valls, 1995-2004]), sobretot *Bola de Drac*, i és, de fet, una de les raons per les quals SX3 està tornant a apostar per aquest per tal de reivindicar l'ús del català entre els més joves. Així ho confirmà el medi VilaWeb després de consultar-ho amb els encarregats del desenvolupament del nou Super3:

“D'ençà dels seus orígens, el Super3 -i els seus espais juvenils, com ara el 3XL- havien estat referents a l'hora d'emetre en català sèries de gran prestigi, especialment d'animació japonesa -conegudes com a *anime*-, però aquests darrers anys havia perdut múscul per les dificultats pressupostàries del canal i l'aparició de cadenes infantils d'àmbit espanyol i plataformes com Netflix, que compren els drets d'emissió de sèries per a tot l'estat espanyol, però les emeten solament en castellà. En aquest sentit, la voluntat és que el nou Super3 recuperi les sèries d'*anime*, fórmula que va funcionar molt bé en el passat amb èxits com ara *Bola de Drac*, *Inuyasha*, *One Piece*, *Slam Dunk*, *Sakura*, *la caçadora de cartes* i *Sailor Moon*, per a citar-ne algunes” (Lleonart i Fernández, 2021).

Destaquen també les grans taxes d'audiència que va ser capaç d'amassar ja des del principi i que van mantenir els diferents canals infantils de TVC al llarg dels anys 80-90; de fet, sabem que “els infants a Catalunya optaven majoritàriament per la TVC” (Nogueira Martínez, 2022, pàgs. 52-53). Així s'explica que al llarg dels noranta, si bé la quota podia ser en part inestable, no baixava del 50% (Nogueira Martínez, 2022, pàgs. 52-53). D'igual forma, també destaquen les diferents estratègies que ha emprat TV3 al llarg dels anys per tal de fidelitzar els seus televidents (de fet, TV3 destaca com la cadena autonòmica amb els usuaris més actius i amb una major taxa d'interacció, evidenciant la relació que ha sabut generar i mantenir amb el seu públic [Carreño Villada, 2021, pàg. 439-441]). Algunes d'aquestes estratègies varen centrar-se en la creació d'espais contenidors, especialment dins de la programació infantil, sent el gran exemple el Super3 que, com ja hem mencionat, inicialment formava part del Canal 33. La seva creació el 1991 pretenia crear un espai comunitari que agrupés l'audiència infantil i juvenil dins “la família del Super3”, aconseguint només en dos anys més de 200.000 membres (Baget Herms, 2003, pàgs. 59-60). A més a més, en aquell moment la programació infantil no distingia entre els infants de 4 i 12 anys (cosa que no va canviar fins finals dels 90), fent possible que tots ells acabessin consumint una mateixa programació i possibilitant que s'obtinguessin les altíssimes quotes d'audiència a TV3 ja comentades (Nogueira Martínez, 2022, pàgs. 17-18). Actualment, però, aconseguir-les seria impossible, en part per la multiplicitat de plataformes de *streaming* (que a diferència de la televisió convencional permet veure el

que es vulgui quan es vulgui, sense haver d'esperar a un horari determinat per veure un programa concret) i en part per la diversitat de cadenes que existeixen actualment, ja que aquestes han provocat la fragmentació de l'audiència. Aquesta, per tant, és una altra de les raons que van possibilitar que es donés el fenomen de la "Songokumania" i que també limiten que pugui tornar a passar quelcom similar.

D'igual forma, havent mencionat els espais contenidors i la seva importància ens interessa destacar que la mateixa creació del Super3 va estar marcada per l'èxit de *Bola de Drac* (estrenada un any abans), la qual, com recull Baget, "va facilitar la posada en marxa al cap d'un any, l'11 de febrer de 1991, del Club Super3, creat per Joan Sibina i Anna Ribes" (Baget Herms, 2003, pàgs. 59-60). La sèrie es va convertir "en un símbol de TV3 i del Club Super3" en paraules d'Oleguer Sarsanedas, director de programació de TV3 en aquella època, generant en poc temps una audiència fidel a la sèrie (Berengueras, 2012). Sarsanedas va explicar que si bé ja feia un temps que preparaven la creació del Super3, van aprofitar per coordinar l'emissió de tota la primera sèrie ja completa (ja que fins al moment només havien emès els 26 primers episodis) amb el llançament de l'espai "provocant un fenomen social" (El matí de Catalunya Ràdio, 2015, 4:00-4:53). De fet, encara quan aquesta va passar a emetre's de forma independent a l'espai-contenedor per la polèmica en la qual va estar involucrada (de la qual parlarem més endavant), continuava amassant quotes d'entre 25,7% i 51,7% quan normalment les sèries fora d'aquest espai tendien a tenir audiències inferiors (Nogueira Martínez, 2022, pàgs. 46-47)⁶.

Amb tot l'anterior, doncs, queda clara la importància dels esforços realitzats per TV3 per tal de potenciar l'ús de la llengua mitjançant l'oferta de programes infantils de qualitat dins espais destinats als més petits, ja que sense el treball constant de TVC no hagués sigut possible que sèries com *Bola de Drac* ajudessin un gran nombre de persones a escoltar i familiaritzar-se amb un idioma que potser sense aquestes no haguessin après.

1.4. Els primers passos de *Bola de Drac* a Catalunya

Com ja hem mencionat anteriorment, els inicis de *Bola de Drac* a Catalunya, i en general a la resta de la península, estan marcadament condicionats per Màrius Bistagne i el seu estudi de doblatge DOVI (així com la seva distribuïdora VEMSA), qui va vendre el producte als diferents canals autonòmics de la FORTA perquè aquests poguessin emetre els primers 26 capítols que ell els oferia (cosa que ja havia fet amb anteriors programes infantils). Bistagne s'havia fet amb la sèrie després de veure-la al *Marché International des Programmes de Télévision* de Cannes, concretament en l'estand de Toei Animation (companyia que posseïa productes que ja havien tingut un èxit destacat dins del territori espanyol com *Mazinger Z* [Katsumata, 1972-1974]), acabant de decidir-se per la sèrie també per la bona recepció que havia tingut ja l'obra anterior del mateix autor: *Dr. Slump* (Estrada Rangil, 2016, pàg. 34).

Durant els últims anys s'ha discutit quina va ser la primera cadena autonòmica en emetre *Dragon Ball* i, si bé no s'ha acabat d'arribar a un consens, el prestigi que suposaria haver

⁶ Això es pot veure clarament a la *Graella de l'audiència infantil (4 a 12 anys) de l'any 1996 i 1999. Canal 33* que es troba a l'Annex.

estat la porta d'entrada d'aquesta estimada sèrie ha fet que múltiples comunitats reclamin aquest mèrit. Oriol Estrada al llibre *Songokumania, el big bang del manga* defensa que el primer canal a emetre la sèrie va ser TV3 el 8 de febrer de 1990 (sent seguida de prop per TV3 i ETIB [Estrada Rangil, 2016, pàg. 34]), mentre que en el recentment publicat *La leyenda de Dragon Ball* s'afirma que en realitat la primera hauria estat Canal Sur el 2 de març de 1989 (Saensa i ShenronZ, 2024, pàg. 37). Estrada, si bé no refusa de forma definitiva aquesta informació, troba estrany que els primers episodis de la sèrie es poguessin emetre a Canal Sur gairebé un any abans que a la resta de les televisions autonòmiques i, fins i tot, abans de la creació de la FORTA. Així mateix, també afirmava que si bé certa gent defensava haver vist aquesta primera emissió, quan ell va contactar amb la cadena aquesta li va dir que el primer registre que tenien de la seva emissió era del 24 d'agost de 1992 (Estrada Rangil, 2016, pàg. 34). Pel que fa a la pàgina *Doblaje en Andalucía* aquesta té un apartat dedicat exclusivament a la història del doblatge de *Bola de Drac* en castellà on defensen que efectivament la sèrie va emetre's a Canal Sur l'any 1989. Les proves que aporten per argumentar-ho són un fragment del programa *25, mucho que ver contigo* (Canal Sur, 2013) en el qual es reafirma que la primera emissió a Canal Sur “fue el 2 de marzo de 1989 en el programa infantil *La Fuga del Tiempo*” (emetent els primers 18 capítols, encara que sense gran èxit [Animelicenciado, 2015]) i la confirmació que els va oferir Mercedes Hoyos, directora del doblatge de *Dragon Ball Super* (Chioka et. al., 2015-2018), així com altres responsables de la cadena (El doblaje en Andalucía, 2020a). A més a més, afirmen que la suposada segona emissió tampoc seria el dia 24 d'agost, sinó molt abans, com es podria veure en un retall de l'*ABC* del 10 de febrer de 1992 (El doblaje en Andalucía, 2020b). Sigui com sigui, les tres fonts coincideixen en el fet que el veritable recorregut de *Dragon Ball* al territori espanyol va iniciar l'any 1990, quan la sèrie va ser emesa amb èxit a les autonòmiques gallega, basca i catalana (més enllà del fet que aquestes emissions poguessin no ser les primeres).

En el cas de TV3 la data és clara: *Bola de Drac* es va emetre per primera vegada en l'autonòmica catalana el 15 de febrer de 1990, com ho corroboren els registres de la mateixa cadena (*Llum, foc, destrucció!*, 2025a, 21:04-21:14) i la premsa del moment com *l'Avui* (*Avui*, 1990). Tot i això, durant els primers dies de la seva emissió alguns diaris com *La Vanguardia* van continuar publicant que en comptes de *Bola de Drac* s'emetria *Dr. Slump*, ja que aquesta última s'havia estat emetent a la mateixa hora fins al moment (a les 17.35 h [*La Vanguardia*, 1990a]) amb un èxit destacat pel seu humor particular, sent atractiu per a infants i adults per igual (Estrada Rangil, 2016, pàg. 31). Aquesta confusió, però, sembla que també va ser compartida pels televidents, donat que molts nens i nenes aquell primer dia també esperaven veure l'*Arale* corre per la Vila del Pingüí, però van quedar sorpresos o fins i tot frustrats en veure una nova sèrie, encara que aquesta en poc temps va guanyar-se la seva estima (Zanni i Sanz, 2013, pàg. 15-16). Estrada defensa que alguns dels elements que van ajudar a aquest èxit immediat van ser les aventures, l'humor (a vegades políticament incorrecte, fet que compartia amb la seva predecessora) i l'acció de la sèrie. Per tant, les novetats que va incorporar primer *Dr. Slump* i posteriorment *Bola de Drac* respecte a altres programes van ser decisives pel seu èxit (*Llum, foc, destrucció!*, 2025a, 15:06-17:00). Un altre dels elements a tenir en compte és el caràcter no

autoconclusiu dels capítols, tret diferencial respecte a molts altres dibuixos, cosa que portava els espectadors a veure els següents episodis per saber com es resolía la trama, fent que cada nou capítol esdevingués tema de conversa a les escoles (Estrada Rangil, 2016, pàg. 41). Així ho expliquen aquells que van veure la sèrie en la seva primera emissió:

“Recordo haver sigut la primera vegada que em vaig enganxar a mirar una sèrie i crec que no em va passar només a mi. Va ser el primer cop que vam viure l'ansietat i l'excitació de saber què passaria després. Fins llavors, els dibuixos animats, a veure, no passava res si et perdies dos o tres (capítols), no? Però aquí era una altra cosa...” (*Llum, foc, destrucció!*, 2025a, 21:45-22:05)

Un altre element a considerar és que en moltes ocasions la sèrie s'emetia en la franja horària en la qual els infants arribaven de l'escola i es posaven a veure la televisió, facilitant que tingués una audiència destacable (que va augmentar encara més quan la sèrie va arribar a altres territoris com el País Valencià [Estrada Rangil, 2016, pàg. 14]). Aquesta comunitat, que a poc a poc s'anava fent més gran, es va fer evident quan van acabar-se els primers 26 primers capítols de la sèrie (els únics que TV3 havia comprat i els únics que posseïa Màrius Bistagne). Així, la sèrie va quedar tallada en mig de la batalla final del 21è Gran Torneig d'Art Marcials, deixant, per tant, als nens i no tan nens que gaudien de la sèrie sense resolució, emetent en el seu lloc els *Barrufets* (Peyo, 1981-1990) (*La Vanguardia*, 1990b). Davant això, centenars d'espectadors van començar a contactar amb TV3, trucant i enviant cartes, demanant la continuació de la sèrie el més ràpid possible. De fet, Sarsanedes va explicar que el seu propi fill, qui havia aprofitat la seva hospitalització per veure la sèrie, va ser un dels nois que es va queixar pel fet d'haver deixat la sèrie en el que avui diríem un *cliffhanger*⁷ (El matí de Catalunya Ràdio, 2015, 02:19-03:49). El problema requeia en el fet que, abans d'aquell moment, TV3 creia haver comprat tots els episodis de la sèrie i no va ser fins llavors que es van adonar que en realitat aquesta en tenia 153.

TV3 va haver de reaccionar amb rapidesa davant la demanda, buscant on poder comprar els capítols restants. Inicialment, es van posar en contacte amb Bistagne, però aquest just acabava de tancar la seva distribuïdora VEMSA, mencionant-los que dies abans Matsumoto (a qui havien comprat els primers 26 primers episodis a París) els havia dit que Toei havia venut tots els drets de distribució europeus a l'empresa francesa AB Group (*Llum, foc, destrucció!*, 2025b, 01:52-01:59). D'igual forma, per a poder comprar la llicència TV3 va haver de confederar-se amb altres televisions de la FORTA, adquirint, per tant, els drets de *Dragon Ball* per a tota Espanya (Oriol Estrada Rangil, 2020, 08:50-09:24). Sarsanedes va afirmar que la manca de burocratització del moment, deguda al fet que TV3 encara es trobava en els seus inicis, també va ajudar a fer que tot el procés fos molt ràpid, cosa que no seria possible ara per la complexitat i estructuració actual del mercat de l'audiovisual (Lloreta, 2020, 16:10-17:09).

⁷ *Cliffhanger*: Recurs narratiu que consisteix a deixar la trama en suspens per generar expectació i mantenir l'interès del públic.

La primera sèrie completa va arribar a Catalunya pocs mesos més tard que s'haguessin acabat els primers 26 capítols (aprofitant per tornar a emetre els anteriors ja el juliol del mateix any 1990 que més endavant serien seguits pels nous), sent la primera autonòmica a emetre aquests nous capítols, encara que seguida de prop per altres com País Basc o Andalusia (Estrada Rangil, 2016, pàg. 44). Aquesta compra permetia a les diferents autonòmiques fer-se amb el producte audiovisual, però a diferència del que havia succeït anteriorment quan ja venia doblat, ara havien de ser aquestes les encarregades de traduir, dirigir i doblar als seus respectius idiomes la resta d'episodis. És aquí, per tant, on Catalunya tindrà cert avantatge respecte a altres territoris que hauran d'iniciar-se pràcticament llavors en aquestes feines.

Ja des de la primera tongada d'episodis el ritme de treball va haver de ser ràpid per la demanda constant de les televisions que havien comprat el producte. Jordi Bistagne, fill i col·laborador del seu pare, relata que bàsicament havien de treballar sobre la marxa “de matí a tarda per poder complir amb els terminis de l'emissió de TV3” (*Llum, foc, destrucció!*, 2025a, 14:28-14:45). Això, però, també va continuar a partir del capítol 27, requerint una actuació ràpida amb la qual poder respondre a les múltiples queixes dels infants i solucionar la interrupció de la sèrie el més aviat possible. Irònicament, la rapidesa amb la qual es va actuar va comportar múltiples aturades entre sagues de *Bola de Drac Z*, ja que ara els espectadors haurien d'esperar, primer, a que sortissin els nous capítols al Japó i, segon, a que es poguessin doblar al català. Encara i això, aquesta velocitat (que en part va ser possible gràcies als contactes de TV3 que guardaven bones relacions amb el Japó [Lloreta, 2020, 17:28-18:29]) també va permetre que aquestes noves sagues arribessin a l'autonòmica catalana abans que a altres cadenes.

Així mateix, un altre element característic de la saga original que es va mantenir tant abans com després del capítol 26 va ser la censura de certes escenes pujades de to o molt violentes. En el cas dels primers 26 capítols, es pensa que potser havia estat el mateix Bistagne qui l'havia aplicat, mentre que pel que fa a la resta de capítols, es creu que aquesta podia provenir directament de la versió francesa que va arribar a Catalunya (Via lliure, 2023).

2. CREACIÓ I PROMOCIÓ DEL PRODUCTE: CARACTERÍSTIQUES D'UN ÈXIT DURADOR

2.1. El procés de traducció

Fins ara, hem esmentat les condicions externes (les pròpies del territori i precedents a l'aparició del producte) i si bé aquestes ens han ajudat a entendre per què la sèrie va tenir facilitats per assentar-se a Catalunya, per tal d'entendre l'èxit a llarg termini que ha tingut (i que continua tenint) hem de treballar també les característiques pròpies del producte en català. Com bé afirma Sarsanedas, gran part de l'èxit de la sèrie es va deure a “la seva posada en escena a Catalunya, que vol dir la traducció i el doblatge” (El matí de Catalunya Ràdio, 2015, 08:30-09:45), per això en aquest apartat posarem especial interès a tractar les particularitats d'ambdós elements.

Pel que fa al procés de traducció, ja hem esmentat anteriorment que el doblatge de *Bola de Drac* s'inicia als Estudis DOVI de Màrius Bistagne, qui es va encarregar de traduir, doblar i vendre el producte a les diferents autonòmiques. Donat que Bistagne havia comprat la sèrie directament a Toei, la traducció que aquest va realitzar devia seguir el guió anglès traduït pels mateixos japonesos i que permetia distribuir la sèrie als diferents països europeus (Brigitte Lecordier, 2020, 01:47-02:06). Així es va obtenir una traducció majoritàriament fidel a l'original, tot i que cal considerar que els japonesos implicats podien no tenir un domini total de l'anglès, cosa que podia fer que certs elements es perdessin en la traducció. Posteriorment, quan el doblatge va passar a mans dels Estudis Tramuntana, es van mantenir termes d'aquesta primera traducció, com “Son Goku”, “Son Gohan” o “Kamehameha”, encara que en aquesta ocasió es partís majoritàriament del guió francès (que a la vegada partia de l'anglès) i de vegades de l'anglès (Zanni i Sanz, 2013, pàg. 48), ja que en el moment hagués estat difícil trobar algú que conegués prou bé la llengua d'origen (*El Suplement*, 2024a, 06:11-06:29). Així mateix, l'Helena Jürgens (la traductora principal de *Bola de Drac* i *Bola de Drac Z*), va dir que, tot i això, sí que els arribaven alguns fragments de la sèrie en versió japonesa, que els ajudava a trobar la paraula indicada gràcies al to i la gestualitat encara i no conèixer l'idioma original (*El Suplement*, 2024a, 06:30-06:53). El problema de partir del guió francès era que aquest s'havia traduït i doblat de forma “caòtica”, cosa que es devia, com diu Brigitte Lecordier (veu d'en Son Goku nen en francès), al ritme desenfrenat de doblatge, el qual portava, fins i tot, a què els adaptadors no es poguessin consultar entre si, fent que al llarg de la sèrie termes tan rellevants com el mateix nom d'en Son Goku poguessin anar variant (Brigitte Lecordier, 2020, 02:49-03:11). És així com el doblatge català de *Bola de Drac* va heretar certs canvis o errors propis del francès, sent el més sonat el cas de “Cor petit”, originalment anomenat “Piccolo”. Un altre error de les sagues dels anys 90 va ser la inconsistència dels noms de la majoria de les tècniques (per exemple, el “Kikoho”, que va rebre múltiples noms com “força absoluta”, “força de venjança” o “triangle d'energia mortal”).

D'igual forma, la majoria dels problemes de traducció o continuïtat anteriors es van arreglar a partir de *Bola de Drac Z Kai*, sèrie que es va traduir i doblar amb la voluntat de

ser més fidels a l'original (ara ja sí treballant amb el guió japonès i amb l'ajut de fans que coneixien molt bé la sèrie [Oliver i Alabau, 2015]). És així com es va deixar de dir “Deu Neptú” (usant a partir de llavors el nom japonès: Kaio-shin) o “Drac Sheron” (que ara passava a dir-se Shenron), així com es va deixar d'usar “Kakarot” com insult i es va començar a usar com el que era, un nom propi (La Xarxa+, 2013, 18:56-20:20). Aquest interès per ser més fidel s'ha continuat a *Super*, on, a més a més, Toei ha obligat a que els noms dels nous personatges siguin els mateixos que a l'original (La Nit Friki, 2025a). Encara i això, per qüestions nostàlgiques, certs termes com “guerrers de l'espai” (en comptes de “saiyans”) o “Cor Petit” encara es mantenen donat que s'entenen com a elements intrínsecs de la història de *Bola de Drac* a Catalunya. En les últimes produccions doblades s'ha tendit a intercalar els termes “tradicionals” amb el “correctes”, per exemple a la pel·lícula *Bola de Drac Z: L'explosió del puny del drac! Si en Son Goku no ho fa, qui ho farà?* (Hashimoto, 1995) s'usa tant “Gran Guerrer del Vent” com “Gran Saiyaman”. Al voltant d'aquesta discussió Marc Zanni (ara director de doblatge de *Bola de Drac Super*) va dir el següent:

“Ja amb el *Kai* vam canviar certes coses, el que no podem fer és seguir els errors que vam fer en el *Z*. (...) Per tant, hi ha coses que s'intentarà jugar una mica per no perdre el tema cavernari i emocional de la gent de certa edat que va viure *Bola de Drac*, però les altres intentarem fer-les bé. (...) Tenim una tradició, que és el *Z*, que tampoc no és qüestió de cremar-ho tot, ni molt menys” (La Nit Friki, 2025b, 00:00-01:58)

El procés de traducció de *Bola de Drac*, com la d'altres sèries d'animació, va ser complex en requerir un domini dels “diferents registres propis del llenguatge oral i infantil”, havent de ser “creatiu en la introducció constant de neologismes, així com dominar les estratègies d'explicitació i naturalització (si és el cas), els mecanismes pragmàtics i les pràctiques sociotextuals o objectes socioculturals per a crear humor, ambigüitats, ironia, etc.” (Chaume, 2003, Cap. 8, pàgs. 26-28). També havia de: proporcionar uns diàlegs creïbles, simular la parla oral quotidiana encara i partir d'un text llegit, modificar el text original per raons de sincronia (que suposa adaptar la traducció als moviments de la boca o del cos dels personatges en pantalla) o d'estil, encara que això suposés eliminar o afegir certes paraules, i també s'havia de tenir en compte que si bé es treballava amb un guió previ “després s'havien d'omplir crits i gestos d'aquests de quan es barallaven” (Catalunya Ràdio, 2024) usant expressions pròpies del territori, com va afirmar Montse Giménez, adaptadora de la sèrie. Un dels elements que va fer destacar la traducció de l'Helena Jürgens va ser l'interès per “buscar un equivalent” en català als insults del Vegeta que hi havia en l'original i en el procés “recuperar tot de renecs propis de terra endins” (3Cat, 2024) que en molts casos estaven en desús. Alguns exemples són: “baliga-balaga”, “tros de quòniam”, “manefla” o “xitxarel·lo”. A més a més, les traductores van decidir donar als diferents personatges uns insults propis, característics de cadascun, cosa que va permetre “dona'ls-hi identitat [sic]”, “construint-los de manera carismàtica” (*La Selva*, 2024, 05:56-06:14). Tanmateix, aquest conjunt de termes que provenien de l'imaginari que Jürgens havia creat a força de llegir els pocs llibres catalans que tenia per casa (textos d'inicis del segle anterior d'en Folch i Torres així com dels patufets) van acabar fent fortuna entre els més joves (*El Suplement*, 2024a, 10:22-11:22). D'igual forma, també es

van reintroduir frases fetes tradicionals com “hi ha més dies que llonganisses”, “estar de gatzara” o “aixafar la guitarra”. Així mateix, les traductores i ajustadores també van haver de censurar certs termes donat que aquesta era una sèrie emesa en horari infantil. Per exemple, encara i les baralles constants, mai van usar “et mataré”, optant per sinònims com “et liquidaré” o “t’eliminaré” (*El Suplement*, 2024b, 15:37-16:36).

2.2. Directors-actors: figures destacades

Més enllà del treball de traductors i adaptadors, una altra figura clau per a l’èxit de la sèrie van ser els directors de doblatge, ja que aquests s’havien d’encarregar de guiar la interpretació dels actors i mirar que aquests realitzessin la pronunciació correcta (per això, el director també devia tenir un gran domini de la llengua de sortida), un element de gran importància tenint en compte que en el cas dels productes doblats al català, aquests esdevenen “una escola per aprendre a parlar bé el nostre idioma” (Zanni i Sanz, 2013, pàg. 50). El primer dels tres que hi va haver en les diferents sèries va ser en Joan Pera, que també era el director artístic dels Estudis Tramuntana, l’estudi de doblatge a qui se li va oferir el doblatge de la sèrie a partir del capítol 27 i fins a finals de *Z*, encara que en Joan Pera es va encarregar només de les primeres sagues. Posteriorment, el director durant gran part de *Bola de Drac Z* va ser Vicenç Manel Domènech (una altra figura que tenia gran experiència dins del món del doblatge), mentre que el director de *Bola de Drac GT* (Kasai, 1996-1997), *Bola de Drac Z Kai* i *Bola de Drac Super* va ser i és en Marc Zanni⁸. Tornant a Joan Pera, la seva participació és important pel que suposava que una figura tan destacada dins del món del doblatge s’encarregués de dirigir les primeres sagues, donant també veu a diferents personatges, sent el més destacat el Ten Shin Han (de fet, encara després de deixar la direcció va continuar participant en posteriors projectes de la saga, donant veu a personatges com en Raditz a *Bola de Drac Z*).

Semblaria lògic pensar que la participació de figures tan rellevants com la seva, amb tanta experiència dins d’aquest món, haurien ajudat a que la sèrie tingués la qualitat que va acabar tenint i que tant s’ha apreciat, sobretot en fer-se càrrec de dirigir i treballar amb molts actors que just començaven en aquell moment. De fet, va encarregar-se de donar oportunitats a aquells que recentment havien acabat la seva formació en escoles de doblatge, com en Marc Zanni (veu d’en Son Goku adult, encara que abans ja havia tingut petits papers a la primera sèrie) o la Joël Mulachs (veu d’en Son Gohan petit) (Zanni i Sanz, 2013, pàg. 39) i a aquells que tot just començaven a interessar-se per treballar en aquest món, com és el cas d’en Joan Sanz (veu d’en Vegeta, el qual ja havia fet petits papers a la saga original [Zanni i Sanz, 2013, pàgs. 42-43]). Va ser ell qui va oferir als actors anteriorment nomenats els seus respectius personatges, com també va passar amb la Mònica Pedrós, veu d’en Son Goku petit a partir del capítol 27, qui encara i haver entrat en contacte amb la sèrie anteriorment quan havia donat veu a la Mai, va començar a interpretar a en Son Goku seguint les seves indicacions (El matí de Catalunya Ràdio, 2019, 03:15-04:03).

⁸ Totes tres han estat doblades en estudis diferents: la primera a Triveu S. L., la segona als estudis Sonygraf i la tercera a Cyo Studios.

Així mateix, Joan Pera no va ser l'única persona amb experiència en els inicis de la sèrie, ja que també hi van participar altres actors de doblatge reconeguts com l'Alfred Lucchetti (veu d'en Son Gohan, avi d'en Son Goku, qui també havia participat en el doblatge de *Dallas*) o el Joan Velilla (veu d'en Pilaf, un dels personatges que va mantenir el mateix actor de doblatge que havia tingut en els primers 26 episodis). De la mateixa manera, molts dels actors que van treballar en la sèrie als anys 90 ja havien tingut experiència donant veu a dibuixos animats. De fet, molts d'ells havien participat en el doblatge de *Dr. Slump*, per exemple, l'Ana Pallejà (primera veu de la Bulma), la Marta Barbarà (veu habitual d'en Krilin), la Maria Moscardó (primera veu d'en Son Goku petit), la Carme Canet (petits papers), l'Enric Isasi-Isamendi (veu habitual del narrador), l'Antonio Crespo (primera veu del Follet Tortuga) i el Joaquim Sota (veu habitual del Venerable Kaio-Shin); mentre altres havien participat en el doblatge d'*animes* anteriors com *El capità Harlock*, com és el cas del Francesc Figuerola (primera veu d'en Krilin) i la Rosalia Baños (segona veu de la Mai).

Una altra de les figures importants per entendre el desenvolupament del doblatge català de la sèrie va ser Manel Català, propietari dels Estudis Tramuntana i veu de diferents personatges (el Drac Shenron, l'Ox Satan i el General Red), cantant dels *openings*⁹ de *Bola de Drac Z* i encarregat del càsting de la sèrie. Va ser ell qui va posar primerament a Joan Pera com a director i, posteriorment, quan aquest tenia altres compromisos, a en Vicenç Manel Domènech, encara que de vegades ell mateix també va actuar com a tal conjuntament amb els dos anteriors (Can Pixa, 2012, 01:06-01:27).

Aquestes figures, si bé no són els caps visibles del doblatge de *Bola de Drac*, van ser decisives pel correcte funcionament de la sèrie i, per tant, mereixien una menció pel treball realitzat.

2.3. “Les veus de la nostra infància”

A *Bola de Drac* han participat múltiples actors i actrius que han donat veu als personatges de la sèrie, alguns que s'han mantingut des dels inicis, altres que van arribar més tard, altres que van ser substituïts... Per això en aquest apartat tractarem les anades i arribades de les diferents veus que formen part de l'imaginari de *Bola de Drac*, així com les causes i les conseqüències d'aquests canvis.

Les primeres substitucions van succeir arran del canvi d'estudi del capítol 26 al 27 i van afectar les veus dels protagonistes. Va ser d'aquesta manera com en Son Goku, que abans havia estat interpretat per la Maria Moscardó, ara passava a tenir la veu de la Mònica Pedrós; la veu de la Bulma, que havia estat la de l'Anna Pallejà, ara passava a ser la de la Roser Contreras; el Follet Tortuga deixava de ser interpretat per l'Antonio Crespo per passar a ser doblat pel Vicenç M. Domènech i pel que fa al Krilin, si bé originalment tenia la veu del Francesc Figuerola, passava llavors a tenir la de la Marta Barbarà. Un cas destacat va ser el d'en Yamcha, que anteriorment havia tingut la veu de Jordi Ribes i ara, en els següents episodis de la sèrie, tindria tres veus diferents: la de l'Ivan Pera, la de

⁹ *Opening*: Cançó que sona durant els crèdits inicial d'un *anime*.

l'Enric Cusí i, per últim, la de l'Óscar Muñoz (qui amb el temps es convertiria en la seva veu habitual). D'igual manera, encara que la majoria de les veus van variar, algunes van mantenir-se, com la veu del Pilaf (interpretat pel ja mencionat Joan Velilla) o la d'en Shuu (interpretat per l'Enric Isasi-Isasmendi). Les múltiples substitucions, però, van frustrar alguns espectadors que havien esperat amb ànsia el retorn de la sèrie donat que desitjaven tornar a sentir les veus amb les quals s'havien familiaritzat fins al moment (Estrada Rangil, 2016, pàg. 44).

Pel que fa a la resta de sagues, especials i pel·lícules, en aquestes hi ha hagut una tendència a intentar conservar el major nombre de veus habituals possibles, però en els casos en el que no ha estat factible els canvis s'han degut, majoritàriament, a quatre raons. En el primer cas tenim els salts temporals entre sagues, els quals, de vegades, van seguits de la necessitat de variar el timbre dels personatges. Això va passar, per exemple, amb en Son Goku entre *Bola de Drac* i *Bola de Drac Z* (passant de ser interpretat per la Mònica Padrós, a ser interpretat pel Marc Zanni) o amb en Son Gohan (a qui veiem créixer al llarg de *Bola de Drac Z*, tenint les veus de la Joël Mulachs i la Marta Calvó quan aquest és petit, la de la Roser Aldabó quan és adolescent i la de l'Enric Hernández quan aquest es va fer gran, que si bé és la veu habitual i actual del personatge, en les últimes pel·lícules va ser substituït pel David Jenner). Així mateix, si bé les substitucions degudes a aquest primer cas es donen majoritàriament perquè el personatge passa de la infantesa a l'adolescència o de la joventut a l'edat adulta, també hi ha hagut casos en el que el canvi s'ha donat pel pas de l'edat adulta a l'edat avançada. Això succeeix justament amb el cas del Krilin a *Bola de Drac GT* (on el personatge ja és vell), per això Marta Barbarà, actriu que li ha donat veu en la resta d'aparicions i que ho continua fent en l'actualitat, només li va posar veu en alguns *flashbacks*. Aquests tipus de canvis són habituals en la majoria dels doblatges de *Bola de Drac* fets a Occident, però al Japó s'ha optat per mantenir sempre la mateixa veu de personatges com en Son Goku, en Son Gohan i en Son Goten, tots tres interpretats en totes les seves aparicions per la mateixa *seiyū* (nom que reben els actors de doblatge al Japó), la Masako Nozawa. En una entrevista a la Nit Friki, en Zanni ho va explicar de la següent manera:

“El doblatge occidental no té res a veure amb l'oriental, no té res a veure perquè si fos igual que l'oriental la Mònica Padrós estaria fent el meu personatge (...) [nosaltres] intentem que el doblatge sigui el més semblant a la realitat. Si és un xaval, un noi jove, doncs el farà un noi; si és un home, doncs ho farà un home, és així.” (La Nit Friki, 2025a, 22:33-23:16)

Pel que fa a la segona causa, aquesta es deu a la mort de l'actor o actriu de doblatge anterior. Tenim exemples com el del Follet Tortuga (qui va estar interpretat des del capítol 27 i fins a *Kai* pel Viçens Manel Domènech, però després de la seva mort ha passat a ser interpretat pel Josep Maria Mas) o el del Kaito (anteriorment interpretat pel Ferran Llavina, ara doblat pel Toni Astigarraga, qui també dona veu actualment al Pilaf després de la mort del Joan Velilla). En aquests casos, a més a més, es va voler que els actors que els substituïssin imitessin el millor possible l'anterior veu catalana. D'aquesta manera s'homenatjava als actors anteriors alhora que permetia que els espectadors s'adaptessin

més fàcilment als nous actors en ser veus similars a les que estaven acostumats (La Nit Friki, 2025c, 06:32-07:24).

Pel que fa al tercer cas, aquest es dona quan l'actor o actriu que li donava la veu s'ha jubilat. Tenim casos com el de l'actriu que feia de Xixi en les últimes sagues i pel·lícules, l'Isabel Muntaner, qui ha estat substituïda per la Maria Lluïsa Magaña, qui havia estat la primera veu adulta del personatge. Encara i això, alguns actors i actrius actualment jubilats han tornat a interpretar els seus respectius personatges a *Bola de Drac Super*. Aquest és el cas de la Bulma, qui ha estat interpretada a partir del capítol 27 en totes les seves aparicions per la Roser Contreras, i del narrador, interpretat fins a l'actualitat per l'Enric Isasi-Isasmendi, qui també el va començar a doblar a partir del mateix capítol.

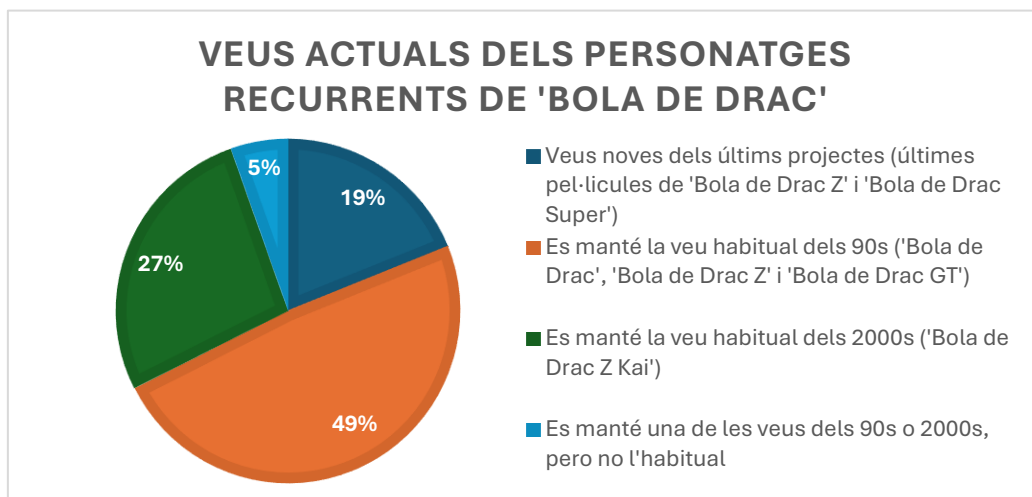
Pel que fa al quart cas, aquest fa referència a substitucions degudes a qüestions personals, que si bé poden ser múltiples, en moltes ocasions es donen per “una qüestió individual entre empresari i treballador” (Zanni i Sanz, 2013, pàg. 160). Alguns canvis que exemplifiquen això van ser el del Cor Petit (Xavier Fernández), el d'en Son Gohan (Enric Hernández) i, en una ocasió, el d'en Son Goku (Marc Zanni), concretament a l'especial *Bola de Drac GT: 100 anys després* (Kasai, 1997).

Si bé aquests són els quatre motius principals, també hi han altres, com la impossibilitat de l'actor o actriu de poder compaginar el treball a la sèrie amb altres projectes (sent un exemple el cas del Joan Pera), les dificultats que suposa per l'actor haver de forçar la veu per interpretar un personatge (com ha succeït amb en Joaquim Sota, qui, si bé continuarà interpretant al Venerable Kaio-Shin, no continuarà posant veu a l'A-17, que requereix una veu més jove [La Nit Friki, 2025d, 05:02-05:57]) o perquè el mateix actor ja dona veu a un altre personatge en la mateixa saga. Un exemple d'aquest últim cas és el de l'Aleix Estadella, qui ha donat veu en anteriors entregues al Trunks del futur, al Kaio-Shin i al Kibitoshin. Tanmateix, com que el Kaio-Shin i el Kibitoshin apareixen junts en algunes escenes, a partir d'ara el primer serà interpretat per Masumi Mutsuda (La Nit Friki, 2025b, 07:13-09:19).

Si bé tot l'anterior evidència que hi ha hagut certs canvis al llarg de la sèrie, destaca que el 81% dels actors i actrius que actualment posen veu als personatges recurrents de tot *Bola de Drac* (és a dir, que tenen presència en la majoria de les sagues i/o que són protagonistes d'aquelles en les quals apareixen) ja havien interpretat els seus respectius personatges anteriorment, mentre que només un 19% són actors i actrius nous. Les noves veus, a més a més, se solen deure al fet que, com hem mencionat anteriorment, els actors o actrius anteriors han mort o s'han jubilat. Això ha succeït, per exemple, amb el Kaito (com ja hem esmentat), l'A-18 (abans doblada per la Pilar Morales, ara per la Geni Rey) i el Monstre Buu bo (prèviament amb la veu del Jordi Vila, en aquest moment pel Francesc Belda). Així mateix, d'aquest 81% un 49% dels personatges han mantingut les veus habituals que tenien als anys 90. De fet, alguns d'aquests com la Pan (Meritxell Ané), el Vegeta (Joan Sanz), la Lunch (Carme Capdet), el Trunks adult (Aleix Estradella) i en Son Goten nen (Elisabet Bargalló) han mantingut les seves veus originals en totes les entregues, mentre molts altres mantenen la veu que se'ls va assignar als Estudis Tramuntana després del capítol 26, com ha passat amb en Son Goku nen (Mònica Padrós)

i l'Oolong (Miquel Bonet) (així com amb la Bulma i el narrador, com hem mencionat abans).

Pel que fa a la resta, un 27% conserven les veus habituals dels anys 2000, és a dir, les veus habituals dels personatges que se'ls va assignar a partir de *Kai* (emesa 20 anys després de la saga original). En aquest *remaster* es va intentar diversificar més les veus de la sèrie i evitar al màxim possible els canvis de veus d'un mateix personatge (més freqüent a *Bola de Drac* i *Bola de Drac Z*) establint veus habituals que, majoritàriament, eren les d'actors i actrius que ja havien donat veu al personatge anteriorment, tot amb la intenció "que cada personatge de pes tingués una veu pròpia, identificativa" (Zanni i Sanz, 2013, pàg. 185). Algunes veus habituals a partir de Kai són, per exemple, la de Daniel Albiac (Ten Shin Han), la de Josep Maria Mas (Follet Tortuga), la de Xavier Fernández (Cor Petit Jr), la de Domènec Farell (Freezer) i la de Francesc Belda (Drac Shenron). Per últim, un 5% dels personatges recurrents són doblats actualment per actors o actrius que ja els havien donat veu anteriorment, però sense haver estat les veus habituals dels personatges (per exemple, la ja mencionada Maria Lluïsa Magaña [primera veu de la Xixi] i l'Eva Lluch [primera veu de la Videll]). Això ha permès que el càsting de la sèrie hagi mantingut, en general, una marcada consistència, sobretot en el cas de les veus dels protagonistes, un fet que és menys habitual en altres doblatges on la consistència (també per múltiples raons) és menor. Si bé amb tots els canvis esmentats pot semblar el contrari, és prou excepcional si tenim en compte que estem parlant d'una sèrie d'animació que es va començar a doblar fa trenta-cinc anys i de la qual s'han doblat més de 25 productes diferents. A més a més, el nombre de substitucions mencionades és elevat perquè hem volgut tenir en compte el major nombre de personatges recurrents possibles, però si només ens baséssim en els protagonistes principals (en Son Goku, el Vegeta, la Bulma, el Cor Petit Jr, en Son Gohan i el Krillin) veuríem que actualment tots mantenen les seves veus habituals.

Aquest element ha facilitat, a més a més, que els espectadors poguessin vincular la majoria dels personatges amb una veu concreta, una veu que associen a la seva infància, evitant el que Àvila anomena "una considerable pèrdua de credibilidad y falta de identificación" (Ávila, 1997, pàgs. 104-105) associada a la constant variabilitat de veus.

De la mateixa manera, també ha permès que certs actors guanyessin popularitat i visibilitat (com ha passat amb el cas de la Mònica Padrós, el Joan Sanz o el Marc Zanni), afirmant que si bé la feina de l'actor de doblatge “és totalment anònima, amb el *Bola de Drac* ja no ho era” (Via Lliure, 2024, 10:56-11:38), possibilitant que es convertissin en “veus de l'infància”. A més a més, tot l'anterior evidència que la majoria de les persones que han participat en algun moment en algun dels projectes de la saga tenen o han tingut interès per tornar a col·laborar-hi, cosa que Marc Zanni va explicar de la següent manera: “el ‘poder’ que desprèn aquesta sèrie, gràcies al seu èxit, va fer que tothom hi desitgés participar” (Zanni i Sanz, 2013, pàg. 186)¹⁰.

2.4. Pel que fa a la interpretació

Com és habitual en el doblatge de sèries d'animació, els actors van haver d'adequar-se al timbre, to i entonació de la veu original (menys en els casos en què s'imitava l'anterior veu catalana), a l'edat del personatge, al seu estil interpretatiu, al registre, a la gestualitat i els llavis dels personatges en pantalla... Així mateix, van haver de tenir en compte les indicacions dels directors, per exemple, Zanni va rebre indicacions de fer en Son Goku com un noi “ingenu, innocent i positiu” (Zanni i Sanz, 2013, pàg. 39), mentre Sanz va haver d'interpretar el Vegeta amb un marcat caràcter “altiu i fatxenda” (Zanni i Sanz, 2013, pàg. 50). A més a més, a tot l'anterior se li han de sumar dues coses més. La primera és la importància d'usar “un català perfecte”, vigilant l'ús de neutres i adequant-se a les pautes dels lingüistes (Zanni i Sanz, 2013, pàgs. 49-50). I la segona és la importància d'una bona sincronia, sobretot labial, que requereix uns bons reflexos que permetin a l'actor entrar en el moment oportú. Tot això, però, són elements generals a tenir en compte quan es dobla un producte animat, però *Bola de Drac* també té particularitats pròpies del gènere al qual pertany, el *shōnen*¹¹, que requereix interpretar batalles, crits o clams intensos de la forma més versemblant possible. Si bé és habitual que en els *shōnen* en català es doblin els crits (com va passar, per exemple, amb *Bleach*), inicialment a *Bola de Drac* i *Bola de Drac Z* la majoria dels crits es deixaven sense doblar, una decisió de l'estudi que permetia reduir les despeses econòmiques (ja que suposava haver de fer menys *takes* [La Nit Friki, 2025d, 58:06-59:14]), encara que també hi havia ocasions en què els crits no es podien deixar en original perquè “estaven “trepitjats” amb els diàlegs en japonès” (Zanni i Sanz, 2013, pàg. 97) i, per tant, l'estudi es veia obligat a doblar-los, instàncies en les quals els actors implicats havien d'imitar la intensitat dels crits dels actors originals. Aquest fet generava dissonància pel fet que el timbre dels crits i el timbre dels diàlegs eren diferents, cosa que sobretot afectava casos com el d'en Son Goku adult, que en la versió original, com ja hem comentat, és interpretat per una dona, la Masako Nozawa. Això va ser així fins *Bola de Drac Z Kai*, quan es van començar a doblar tants crits com fossin possibles. Això, si bé suposava una major versemblança, va desagradar a alguns fans que havien crescut amb aquesta característica i que la veien com un element propi del doblatge català de *Bola de Drac* (Zanni i Sanz, 2013, pàg. 188). Actualment, a

¹⁰ Gràfica de creació pròpia. Les dades aportades i usades per crear-la estan recollides en la graella de personatges que es pot trobar a l'annex.

¹¹ *Shōnen*: Gènere d'*animes* i *mangues* adreçats principalment a un públic masculí jove caracteritzat per l'interès per l'acció, l'aventura i la lluita.

Bola de Drac Super la intenció és similar a la de *Kai*, encara que també es juga alternant entre l'original i la versió catalana depenent de les capacitats dels actors per realitzar un crit de qualitat similar a l'original (sobretot tenint en compte que la majoria d'actors superen els cinquanta anys) i del timbre de la veu japonesa (La Nit Friki, 2025c, 17:28-19:21).

2.5. Les cançons

Un dels elements més distintius de l'imaginari de *Bola de Drac* i que més ha influenciat a les diferents generacions de catalans que han vist la sèrie ha estat la seva banda sonora, especialment els seus *openings* i *endings*¹². En la saga original, l'*opening*, anomenat *Anem-la a buscar*, va ser interpretat per Jordi Vila, mentre que l'*ending* *Vull viure d'aventures* va ser cantat per Manolita Domínguez. Durant *Z* el principal cantant de les cançons d'inici va ser en Manel Català, qui va interpretar *Llum, Foc, Destrucció* i *Son Gohan és el teu nom* (un *opening* que provenia de la versió francesa que es va usar durant els primers 21 capítols de la primera emissió), sent aquests els únics *openings* doblats de *Z*, ja que *We Gotta Power* es va deixar en versió original amb subtítols, igual que el segon *ending* *We Were Angels*. Català no només va cantar aquests dos *openings*, també va interpretar i escriure altres cançons de la saga original i *Z* (temes que poden veure's en alguns capítols i que en altres doblatges es deixen en versió original) com *El millor del Món* o *Un ocell se'n va volant*, aquesta última conjuntament amb l'Àngela Aloy. D'igual manera, l'*ending* principal de *Z*, *Estic protegit per les estrelles*, no té una autoria clara. Pel que fa a *GT*, va haver-hi dos cantants. En Toni Ten va ser l'encarregat d'interpretar *Sempre em sento atret pel teu somriure*, *No parís de somriure* i *Ens desfarem del present amb una metrallera rovellada*, mentre l'Elena Rodríguez Valenzuela va cantar *Que no ho veus!* i *Blue Velvet*. Finalment, en el cas de *Kai*, el cantant principal va ser en Marc Gòmez, intèrpret d'*Ànima de drac* i *Visc la vida com si s'acabés avui!*, però també hi va participar la Mar Roca, cantant de *Les ales del cor*.

Moltes d'aquestes cançons, majoritàriament *Anem-la a buscar* i *Llum, foc, destrucció* van ser habituals dins dels àlbums del Super3 (com al *Súper Èxits [Rap del Súper 3]* de 1997) i el 3XL (com al *3XL.manga i anime - CD3: Adaptacions Catalanes TV*), de vegades arribant a haver-hi fins a quatre cançons de la sèrie en un mateix CD, la qual cosa evidencia l'èxit que van tenir entre els fans. Així mateix, aquestes cançons també han estat versionades per certs artistes o grups catalans com Se atormenta una vecina el 2006 (Claraisenzilla, 2007) i, fins i tot, han estat la font d'inspiració d'algunes cançons, com passa amb *Per mars i muntanyes* dels Amics de les Arts (en què certes estrofes i el mateix títol són referències directes a la lletra d'*Anem-la a buscar* [Els Amics de les Arts, 2009]). Així mateix, les cançons van tenir tant èxit que l'any 2019 l'Orquestra Simfònica del Vallès va organitzar un concert a l'Auditori del Fòrum dedicat a la banda sonora de la sèrie (amb entrades esgotades) que va comptar amb les interpretacions en directe de Jordi Vila i Hiroki Takahashi (cantant japonès de l'*opening* *Anem-la a buscar* [3/24, 2019]).

¹² *Ending*: Cançó que sona durant els crèdits finals d'un *anime*.

Si bé aquestes versions catalanes de les cançons han esdevingut mítiques al territori, les diverses sagues que actualment es poden veure a la plataforma 3Cat (inclosa *Super*) no compten amb la banda sonora en català, ja que per indicacions de la productora, Toei, aquestes s'han d'emetre en la seva llengua original (La tarda de Catalunya Ràdio, 2024, 00:31-00:54). Això, però, va ser rebut amb frustració per part dels fans, com es va poder comprovar durant la gala *Bola de Drac torna a casa* feta al Teatre Victòria de Barcelona, concretament quan van passar el primer capítol de la saga (amb l'*opening* en japonès). De fet, en una enquesta realitzada per Marc Peiron Vilaró el 81% dels enquestats van afirmar que preferien escoltar les cançons traduïdes sobre les originals (la majoria, un 48%, a causa del fet que els agrada “poder cantar les cançons en català” [Peiron Vilaró, 2013a, pàg. 28]).

2.6. Visibilitat i constància

Si bé van ser les característiques del producte les que van permetre que aquest assolís un grup de fans tan nombrós, aquest hagués estat impossible sense la promoció i difusió de la sèrie, present des de pràcticament els inicis. De fet, ja el juliol de l'any 1990 es va emetre per TV3 l'anunci que informava els televidents de la tornada de *Bola de Drac* després de la parada inicial ja mencionada (3lboig, 2013). Aquesta promoció va continuar durant els subsegüents anys, usant-se per anunciar les pròximes sagues, remissions o productes de la saga com diorames, *mangues*, figures, etc. en els diferents canals on es va emetre la sèrie: TV3, Canal 33, Super3, 3XL...I de fet encara es continua fent al SX3 per anunciar els nous episodis de *Bola de Drac Super* i el retorn de les anteriors sagues a la plataforma 3Cat. Així mateix, no només es va fer promoció de la sèrie i els productes que en derivaven, també de les pel·lícules i especials que s'emeten per televisió. En el cas de les últimes quatre pel·lícules estrenades al Japó, aquestes s'han pogut veure als cinemes i, de vegades, s'han emès posteriorment per televisió i s'han penjat al X3 (aquest és el cas, per exemple, de *Bola de Drac Super: Broly* [Nagamine, 2018] [3lboig, 2023]). En el cas d'aquestes, algunes de les entitats que en van fer promoció van ser Crunchyroll, Selecta Visión o el Departament de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya, pujant material promocional, com tràilers, als seus respectius comptes de YouTube i publicitant la seva estrena amb posts a les seves xarxes socials (Política Lingüística, 2022). Aquestes pel·lícules van gaudir d'una bona recepció, com demostren *Bola de Drac Z: La batalla dels déus* (Hosoda, 2013), que en català va recaptar més de 233.000 €, uns 31.000 espectadors (Quesada, 2014), i *Bola de Drac Super: Broly*, que es va estrenar en català en 60 sales, convertir-se en líder de taquilla amb més de 33.000 espectadors (El Cinèfil, 2019).

Altres mètodes de difusió han estat els informatius i programes de ràdio que anuncien les notícies del món *Bola de Drac*, la creació d'anuncis per a aplicacions com Spotify i cartells en espais públics com trens, concursos, gales que celebren la tornada de *Bola de Drac* a TV3, preestrenes de la saga de *Super* a la Sala Phenomena... Les últimes promocions realitzades el 2024-2025, de fet, han permès que la tornada de la sèrie hagi estat un èxit, fent que l'univers superi “els 13,1 milions de reproduccions a la plataforma

3Cat” (3Cat Corporatiu, 2025), de les quals més de 737.500 corresponen a *Bola de Drac Super*.

A tot aquest conjunt de promocions intencionals també se li suma una campanya de difusió accidental donada pels múltiples intents de censura que ha viscut la sèrie, la qual cosa Sarsanedas explica de la següent manera: “la certa “transgressió” que implicava la sèrie respecte del que podien opinar els grans és un element clau en el *gancho* per al seu públic objectiu” (Lloreta, 2020, 24:22-24:54). Per tant, la negativa dels pares de deixar que els seus fills poguessin veure la sèrie per la seva violència, incentivava a alguns infants justament a voler veure allò que se’ls prohibia. El cas més sonat d’aquesta censura va ser el de Duran i Lleida (*La Vanguardia*, 1995), qui va voler portar la qüestió al Parlament de Catalunya per tal que es cancel·lés la seva emissió a TV3 per fer “apologia a l’assassinat” (*Llum, foc, destrucció!*, 2025c), la qual cosa es va parodiar a la secció satírica de *La Vanguardia*, El Burladero (Peirón, 1995). De la mateixa manera, també van sorgir grups de pares i mares que van criticar aquesta violència, firmant cartes de protesta a TV3 per aquesta raó, sobretot donat que la sèrie es feia a “l’hora que més els agrada veure la tele i (els pares) no ho podien evitar (que la miressin)” (MrSonicMJ, 2012, 08:28-08:58). TV3, per la seva part, va afirmar que la violència de la sèrie es podia justificar pel fet que responia a una “lluita entre el bé i el mal” en la que “sempre hi ha violència”, sent usada per salvar el món i, per tant, no era gratuïta (*El Suplement*, 2024b, 09:42-10:10).

Manuel Puyal. 1995. El Burladero. Detenido el principal cabecilla de la organización *Bola de Drac* [Il·lustració]. *La Vanguardia*.

Així mateix, un altre element a tenir en compte per entendre com *Bola de Drac* es va convertir en un símbol d’identitat a Catalunya, marcant no només a una sinó a múltiples generacions de catalans, va ser justament la constant oferta de productes de la saga doblats

al català que va haver-hi al llarg dels anys, ja fossin especials, pel·lícules, emissions de nous capítols o remissió de sagues anteriors (a tot això ara també se li ha de sumar la publicació de sagues o pel·lícules doblades al català a diverses plataformes en línia com 3Cat, AnimeBox, Prime Video, Netflix o Crunchyroll). De fet, al llarg dels trenta-cinc anys d'història de *Bola de Drac* a Catalunya, en només deu d'aquests no s'ha ofert cap nou producte doblat ni s'han realitzat reemissions¹³. És evident que això ha ajudat al fet que *Bola de Drac* no hagi sortit de l'imaginari col·lectiu en tots aquests anys.

¹³ A l'annex es pot trobar una gràfica que desglossa l'activitat anual de *Bola de Drac* en català.

3. D'ANIME A IDENTITAT: ELS EFECTES SOCIOCULTURALS DE BOLA DE DRAC A CATALUNYA

3.1. La “Songokumania”, les xarxes socials i el club de fans

Fins al moment, hem tractat tant les condicions externes com les característiques internes del producte a Catalunya, però encara falta considerar les conseqüències de *Bola de Drac* per entendre fins on ha arribat la influència del fenomen de la “songokumania”. Aquest element és el que més s’ha contemplat i treballat al llarg dels últims trenta-cinc anys, sent tractat en llibres, documentals, articles... De fet, l’efecte que ha tingut la sèrie al territori ha esdevingut un element d’interès i estudi fins i tot al Japó, com ho evidencia l’article recentment publicat pel mitjà japonès Chunichi (Kawaguchi, 2025). A Catalunya, l’èxit de *Bola de Drac* ha travessat vessants tan diversos com el lingüístic, el comercial, el social i, fins i tot, el polític, permetent la introducció al territori de novetats pròpies del món nipó, així com un procés d’adaptació d’un producte forà que s’ha integrat com un element més de la cultura popular local. Un bon exemple per evidenciar l’impacte que ha tingut sobre la població catalana ha estat la reacció d’aquesta davant la mort del seu creador, Akira Toriyama. La notícia va circular pels múltiples mitjans de comunicació, inundant les xarxes socials, on va ser compartida pel mateix president de la Generalitat i, fins i tot, va incitar a la creació de propostes com la de l’entitat La Frikassa, en la qual es demanava el suport dels polítics de la ciutat de Terrassa per a la creació d’un mural que reconegués el paper “fonamental per la consolidació de la llengua” de les obres de Toriyama, sent aquesta finalment aprovada per unanimitat al ple municipal (Ajuntament de Terrassa, 2024, 01:16:10-01:33:15).

Per tal d’entendre tot el que *Bola de Drac* ha estat capaç de generar en els últims trenta-cinc anys, hem de començar centrant-nos en la seva comunitat de fans, els quals van difondre i garantir l’èxit del producte al territori. Des dels inicis, la sèrie va amassar ràpidament un públic ample i fidel que seguia dia rere dia les noves entregues, tant els infants i adolescents, que sortien ràpidament de l’escola i molts cops es reunien als bars de la ciutat on s’emetia la sèrie (*Llum, foc, destrucció!*, 2025b, 06:02-06:14), com els universitaris, que, fins i tot, se saltaven classe quan aquesta estava en emissió i gravaven aquells capítols que per exàmens no podien veure (Lloreta, 2020, 18:34-19:11). En poc temps van començar a aparèixer associacions com el Club de Fans d’Akira Toriyama (fundat per la Núria Teuler) que permetien a aquells que n’eren socis obtenir pel·lícules provinents de França, accedir a material del Japó, rebre informació de la sèrie (MrSonicMJ, 2012, 03:28-03:53)...i que el 1992 ja comptava amb 700 membres (*La Vanguardia*, 1992). També van sorgir espais virtuals dedicats a *Bola de Drac* com el creat per David Casas, llocs de trobada on els múltiples fans de la sèrie podien comunicar-se entre ells (mitjançant missatges i trucades) i a través dels quals feien quedades (MrSonicMJ, 2012, 12:40-13:00). Cada cop eren més els joves que seguien i comentaven la sèrie, interessant-se per posseir quelcom d’aquesta, però aquests es van trobar amb un problema: la manca de material comercialitzable. Això era degut al fet que la sèrie encara no havia tingut una cobertura nacional, fent que no s’apostés per invertir en la mateixa fins que les últimes cadenes autonòmiques van començar a emetre-la l’any 1992

(MrSonicMJ, 2012, 11:03-11:38). Abans d'aquest any, però, a les comunitats on la sèrie havia arrelat més fortament, com a Catalunya, els infants, impacients davant la manca de resposta per part de les empreses que no havien esperat l'èxit fulminant que va tenir *Bola de Drac* al territori, van començar a produir el seu propi material: les fotocopies. Al voltant de les mateixes es va generar un veritable mercat que tenia com a gran epicentre el Mercat de Sant Antoni, espai habitual d'intercanvi de cromos (encara que la febre de les fotocòpies va viatjar per tota Catalunya, arribant, fins i tot, a altres comunitats com Galícia). La compravenda era constant encara i la qüestionable qualitat d'aquestes, arribant a vendre's per 50, 100 o, fins i tot, 150 pessetes (Estrada Rangil, 2016, pàg. 52). Algunes eren imatges calcades de la televisió (de les cintes VHS on tenien enregistrats els capítols) que eren fotocopiats repetidament fent que la qualitat disminuís amb cada nova còpia; moltes provenien de la revista francesa *Dorothée* on es podien trobar imatges d'animes com *Bola de Drac*; i algunes, fins i tot, eren peces d'autoria desconeguda, fetes, però, per autors locals i de vegades amb to pornogràfic (Estrada Rangil, 2016, pàgs. 48-52). Així mateix, posteriorment començarien a arribar també imatges fotocopiades procedents del *manga* i es començarien a publicar revistes al territori espanyol on es podien trobar imatges originals de *Bola de Drac*. Pel que fa a aquest últim cas, una de les primeres va ser *Krazy Còmics*, concretament el número 16 de l'any 1991, la qual contenia una imatge d'en Son Goku, un número que es va vendre ràpidament a Catalunya en permetre tenir una impressió de qualitat del protagonista de la sèrie, encara que posteriorment circularia també com una fotocòpia més (Estrada Rangil, 2016, pàg. 57). D'igual forma, quan l'oferta encara era d'una qualitat dubtosa van destacar produccions com els números de *Kiusap* realitzats per Cels Piñol, els quals permetien als fans fer-se amb "fotocopias de buena calidad, arregladas y grapadas en un bonito formato fanzine", esgotant-se ràpidament de les diferents botigues on es venien (Estrada Rangil, 2016, pàgs. 54-55).

Números 7 i 8 de *Kiusap* [Fotografia]. Extret de: Oriol Estrada Rangil. (Febrer 15, 2020). *SONGOKUMANÍA: El Big Bang del manga (versión extendida 2016)* [Vídeo]. YouTube.

Per tant, en un primer moment, el marxandatge de la sèrie es resumia en allò que havien creat els fans i comerços locals (que imitaven el producte original), allò que ells mateixos podien portar d'altres territoris com França o Japó (fos pels viatges que feien o contractant empreses japoneses de transport [*Llum, foc, destrucció!*, 2025b, 16:23-16:44]) o a partir del que podien trobar en llocs dedicats a la comunitat japonesa, com la biblioteca japonesa de Barcelona (Estrada Rangil, 2016, pàg. 58). Aquells que més guanyaven amb aquest nou negoci eren els locals que posseïen fotocopiadores (com llibreries, copisteries o papereries), els quals aprofitaven quan algú els portava una nova fotocòpia per guardar-se'n una còpia per a poder treure-li rendiment posteriorment, la qual cosa els permetia acabar creant veritables catàlegs que podien oferir a aquells que vinguessin a fer les seves fotocòpies a la botiga (Estrada Rangil, 2016, pàg. 52). Genis Puig explica que l'èxit d'aquests productes, encara i la seva baixa qualitat, es pot deure a tres factors: l'exclusivitat (el fet de posseir quelcom que ningú més tenia), la informació que aportaven (mostrava novetats pròpies de les sagues posteriors) i l'interès pel col·leccionisme (per voler tenir-les totes) (Estrada Rangil, 2016, pàgs. 59-60). Més endavant, algunes empreses espanyoles van començar a respondre a la demanda, venent productes de baixa qualitat inspirats en la sèrie: ninots i pòsters de Matutano, cartes col·leccionables d'Ediciones Este (plagades d'errors i dibuixades per artistes locals), diorames de Danone... Però poc després també van començar a arribar productes de major qualitat, com la col·lecció de cromos de Panini de *Bola de Drac Z* realitzada a partir d'imatges de l'*anime*, en edició en català i en castellà, que va arribar a vendre fins a 14 milions de sobres a Catalunya (Estrada Rangil, 2016, pàgs. 63-67). La circulació de cartes al Mercat de Sant Antoni va acabar generant aglomeracions constants que van haver de ser controlades per les forces de l'ordre (Manzano, 1992), arribant-se a tallar els carrers adjacents i aconseguint agrupar fins a “5.000 visitantes, según los cálculos del director, o 12.000, según Joan Pascual” (Ayen, 1992). De fet, el mateix any la Guàrdia Civil havia arribat a requisar material de contraban de la sèrie a tres menors, concretament “115 còmics, onze llibrets, 564 postals, 221 pòsters i un expositor amb els personatges de la sèrie televisiva, valorats en més de 300.000 pessetes” (*Avui*, 1992). Aquest control si bé va fer que alguns dels grans “traficants” es retiressin del negoci, no va fer desaparèixer ni minvar l'intercanvi de cromos, que va seguir els subsegüents anys (Estrada Rangil, 2016, pàg. 70).

El fenomen fan de *Bola de Drac*, per tant, va créixer al llarg dels anys 90 gràcies a la creació de clubs, marxandatge i espais de trobada físics on els joves podien conversar i intercanviar material de la sèrie, però als anys 2000 el fenomen va patir un canvi a causa de l'aparició de les noves tecnologies, concretament de les xarxes socials. Aquests nous espais van permetre que la comunitat de *Bola de Drac* s'ampliés encara més i que el fenomen de la “songokumania” sobrevisqués encara quan la sèrie havia acabat, quan TV3 havia deixat d'emetre-la. Els fans van usar xarxes com Twitter, Facebook o YouTube per compartir *clips* de la sèrie i vinyetes del *manga*, van crear fòrums on discutir sobre els personatges... permetent que internet esdevingués un espai on es recollien les demandes del públic, que reclamava des de la tornada de la sèrie a televisió, al doblatge de cada nova pel·lícula o saga. També es va convertir en un lloc en el qual els fans podien (i

poden) conversar amb les persones que intervenen en la sèrie (sobretot els actors de doblatge) així com un lloc on conèixer les novetats de la saga en català. Un exemple d'això és el canal de La Nit Friki, que ha permès als fans conèixer totes les novetats del doblatge de *Bola de Drac Super*: les noves veus, quines veus anteriors tornaven, com anaven a ser els noms dels nous o antics personatges... Va ser, a més a més, mitjançant les xarxes que els actors de doblatge van donar-se a conèixer pels fans, com ho evidencia el cas d'en Joan Sanz, qui va penjar un vídeo fent la veu del Vegeta a YouTube que es va fer ràpidament viral fins a superar les 110.000 visites en pocs dies, fet que li va atorgar una notorietat que li ha obert les portes a “viure experiències tan singulars com assistir dos cops al Saló del Manga com a convidat o fer xerrades sobre doblatge de sèries d'animació japonesa a la sala d'actes de la UAB o al Japan Weekend, entre altres vivències més o menys curioses” (Zanni i Sanz, 2013, pàg. 172). D'igual manera, les noves tecnologies han permès enregistrar i difondre tots els esdeveniments de la saga (com panels dels diferents Salons del Manga), fet que en pocs minuts puguin arribar a centenars de fans. La importància d'aquest *fandom*¹⁴ és especialment evident en el cas de *Bola de Drac Z Kai*, ja que l'enregistrament i difusió del XVI Saló del Manga (on hi havia una gran pancarta que reclamava el retorn de la sèrie a TV3 [Zanni i Sanz, 2013, pàg. 217]) va incentivar als fans a reclamar la tornada de la sèrie, en aquesta ocasió demanant el doblatge del recentment estrenat *remaster*. Joan Sanz ho resumeix de la següent manera: “el retorn de la sèrie s'estava convertint en una reivindicació que portava incorporada l'audiència (...) la nostra presència com convidats al Saló del Manga, la gran pancarta reivindicativa i el seguiment posterior a la xarxa dels clips enregistrats no van fer més que reforçar la idea del retorn” (Zanni i Sanz, 2013, pàg. 219). Una cosa similar va succeir amb *Bola de Drac Super*, quan la comunitat va reclamar activament a TV3 el doblatge d'aquesta última saga fins que se'n va confirmar la compra.

3.2. El manga en català: la influència del Japó a Catalunya

Si bé la “boladedracmania” va iniciar als anys 90, encara es pot trobar marxandatge de la sèrie a múltiples comerços de Catalunya: samarretes, cromos, figures, peluixos, carpetes, tasses... i un element de gran rellevància del qual encara no hem parlat: *mangues* de la saga. Les fotocòpies i els cromos havien demostrat que qualsevol material de la saga tindria gran èxit al territori, fet que va permetre que editorials com Planeta DeAgostini s'obrissin a apostar per comprar els drets editorials de *Bola de Drac* a Espanya. Per aconseguir-los van contactar de forma insistent amb l'editorial japonesa, Shūeisha, via fax, encara que la resposta no arribaria fins mesos més tard mitjançant una trucada telefònica on ambdues empreses finalment entrarien en contacte, encara que el contracte per la venda dels drets s'acabaria firmant més endavant a Londres (*Llum, foc, destrucció!*, 2025c, 01:18-06:50). Encara que *Bola de Drac* no va ser el primer *manga* publicat al territori, títol que es creu que ostenta *Tonda Haneko-jō* (Kitazawa, 1928) (que s'hauria publicat al número 137/138 de *Cavall Fort* de l'any 1968 a la secció Mostra del còmic mundial [Doncel-Moriano Urbano, 2022, p. 23]), cal destacar que aquest era el primer contracte a Europa mitjançant el qual se cedien els drets d'edició de *Bola de Drac*,

¹⁴ *Fandom*: Grup de fans que comparteixen un interès comú.

permetent publicar el *manga* en català i castellà. Originalment, el model en el qual es va publicar, però, distava molt del format *tankōbon*¹⁵ original, ja que s'imitava la manera de fer dels còmics populars de l'època, els superherois, i, per tant, es va acabar distribuint una versió occidentalitzada de l'obra original de Toriyama amb les problemàtiques que això comportava (es giraven les pàgines, s'alterava la perspectiva dels dibuixos...), cosa que el mateix autor va criticar, ja que creia que no permetia gaudir plenament de la seva obra (*Llum, foc, destrucció!*, 2025c, 07:06-09:57). Si bé hem mencionat que l'any 1992 es va publicar el *manga* de *Bola de Drac* en dues versions, la castellana i la catalana, inicialment van haver-hi reserves al voltant de fer-ne una en català. Això es devia al fet que els directius de Planeta DeAgostini creien “que la cultura en catalán no [vendia]”, però gràcies a la pressió de TV3, que havia ofert a José Manuel Lara Bosch (president de Planeta) publicitat gratuïta a canvi que a Catalunya només circulés la versió catalana pel territori, ambdós van acabar sortint al mercat (*Llum, foc, destrucció!*, 2025c, 09:58-12:18). L'èxit va ser immediat: en un parell de mesos s'havien venut 85.000 exemplars només a Catalunya i 60.000 a la resta d'Espanya (*Llum, foc, destrucció!*, 2025c, 09:58-12:18). Aquests primers volums de la saga al territori van ser seguits posteriorment per altres col·leccions com la recordada sèrie blanca, la qual va iniciar la seva venda arran de la desena edició del Saló del Còmic de Barcelona (sent la primera l'any 1981).

Figura de grans dimensions d'en Son Goku al XXX Saló del Manga de Barcelona [Fotografia]. Extret de: Ivan CR. (Desembre 7, 2024). *Salón del Manga*. La tecla ESC. Disponible a: <https://www.lateclaescape.com/post/2024/salon-manga-barcelona-2024/>

¹⁵ *Tankōbon*: Volum recopilatori d'un *manga*. És un format de llibre estàndard al Japó.

L'últim mencionat ens serveix per evidenciar com *Bola de Drac* va saber fer-se ràpidament un lloc dins dels espais dedicats al còmic. De fet, ja a inicis dels anys 90 als Salons del Còmic es podien trobar estants que venien fotocopies i, posteriorment, *mangues* i altres materials oficials. Així mateix, l'èxit de la sèrie, conjuntament amb el d'altres *animes*, va ser decisiu perquè s'apostés per crear un espai dedicat específicament al *manga* i l'*anime* encara quan la "potència del *manga* per si sol no estava testada" (Llum, *foc, destrucció!*, 2025d, 0:00-01:30). És així com l'any 1995 es va celebrar la primera edició del Saló del Manga de Barcelona (anomenat llavors Saló del Manga i el videojoc de Barcelona) el qual s'ha convertit en un esdeveniment massiu que reuneix més de 167.000 persones (Llum, *foc, destrucció!*, 2025d, 02:40-02:50). *Bola de Drac*, a més a més, ha tingut gran protagonisme en diferents edicions, entre elles l'última en la qual se celebrava els quaranta anys des de l'inici de la publicació del *manga* al Japó. També va tenir paper destacat a l'edició de l'any 2010, en la qual es va anunciar la presència d'en Marc Zanni i en Joan Sanz, fet que va mobilitzar a centenars de fans que volien sentir de prop les veus de la seva infància.

Per tot l'anterior, es pot dir que *Bola de Drac* (Toriyama, 1984-1995) va obrir la porta al *manga* en català, ajudant a que en l'actualitat es puguin llegir en aquest idioma les grans obres del moment com *Atac als titans* (Isayama, 2009-2021), *Guardians de la Nit* (Gotōge, 2016-2020), *Jujutsu Kaisen* (Akutami, 2018-2024), *My Hero Academia* (Horikoshi, 2014-2024), *Haikyū!!* (Furudate, 2012-2020)...i clàssics anteriors com *Nana* (Yazawa, 2000-2009), *Dr. Slump* (Toriyama, 1980-1984) o *Neon Genesis Evangelion* (Sadamoto, 1994-2013). David Hernando (director editorial de Planeta Còmic) també va defensar la contribució decisiva de *Bola de Drac* en l'interès pel *manga* i l'*anime* al territori, tot afirmant que "el *manga*, avui dia al nostre mercat li deu tot absolutament a *Bola de Drac*", un mercat en el qual el *manga* representa prop del 50% de les publicacions de còmics (Llum, *foc, destrucció!*, 2025d, 10:53-15:45). Així mateix, la sèrie va ajudar a que hi hagués un increment en l'interès per la cultura japonesa en general, cosa que es fa evident en l'augment de viatges de catalans al país nipó (alguns dels quals van poder fer el viatge a partir del que havien aconseguit venent fotocopies), en l'augment de gent del territori interessada a aprendre japonès (Llum, *foc, destrucció!*, 2025d, 10:29-10:51) i en aquells que, gràcies a les batalles que podien veure a la pantalla, es van interessar per aprendre arts marcial com el karate (de fet, no és l'únic *anime* que ha fomentat l'interès per l'esport, amb *Haikyū!!*, per exemple, va haver-hi un augment de gent interessada pel vòlei [Info-K, 2023]). Això sense contar aquells que es van interessar per convertir-se en dibuixants de còmic, pel món editorial, pel *cosplay*, pel món del doblatge...De fet, pel que fa a aquest últim cas, Marc Zanni explica que quan va agafar la direcció de *Kai* molts dels "nous" actors i actrius de doblatge que havien crescut veient la sèrie li van demanar poder participar en el projecte encara que fos de forma breu, ja que desitjaven "doblar allò que de petits veien i que es va convertir en el màxim exponent de la seva il·lusió (arribar a ser actor o actriu de doblatge)" (Zanni i Sanz, 2013, pàg. 153).

3.3. La llengua

Com ja hem mencionat amb anterioritat, una de les herències més rellevants en l'àmbit cultural que ha deixat *Bola de Drac* a Catalunya ha estat la normalització del català entre els més joves (quelcom que, com hem dit anteriorment, els mateixos actors i traductors coneixien i tenien en compte a l'hora de doblar la sèrie). L'impacte lingüístic d'aquesta sèrie queda clarament reflectit en les enquestes recollides a *Bola de Drac: Doblatge, influència i cançons. Anàlisi del procés de doblatge, la influència social, el llenguatge i elaboració de les cançons de Bola de Drac* (Peiron Vilaró, 2013). En aquest treball es van fer múltiples preguntes entorn de les conseqüències que havia tingut la sèrie en la vida dels 1.832 enquestats. Per exemple, a la pregunta "com valoraríeu el llenguatge de la sèrie?" en una escala del 0 ("el llenguatge no s'ajusta al contingut de la sèrie, fa servir paraules inadequades i en perjudica la qualitat") al 5 ("s'ajusta perfectament als continguts de la sèrie, fa servir paraules molt encertades i en manté la qualitat en relació amb l'original") el 53% van valorar-lo amb un 5, el 32% amb un 4, l'11% amb un 3, el 3% amb un 2 i, de la resta d'enquestats 18 persones van donar-li un 1 i només 4 persones un 0 (Peiron Vilaró, 2013a, pàg. 17). Així mateix, un 71% va afirmar que la sèrie els havia ajudat a millorar el seu català i quan se'ls va preguntar en quins aspectes un 82% va respondre que els havia permès millorar el seu vocabulari (havent-hi après expressions catalanes) i el 18% restant que els havia permès millorar la seva gramàtica ("a l'hora d'estructurar bé les frases") (Peiron Vilaró, 2013a, pàg. 18). La majoria de les paraules i frases que els enquestats van afirmar haver incorporat dins el seu vocabulari són, justament, molts dels insults ja esmentats del Vegeta, sent els més repetits "baliga-balaga" o "sabatot" (Peiron Vilaró, 2013b, pàg. 22). Un altre indicador de la importància lingüística de *Bola de Drac* és el fet que el mateix Departament de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya hagi posat interès a promocionar diverses pel·lícules de la saga. Això mostra com també des del govern hi ha una consciència del paper de l'*anime*, i en aquest cas de *Bola de Drac*, en la normalització de la llengua. De fet, l'expresident Pere Aragonès va usar *Bola de Drac* per exemplificar la rellevància d'apostar per l'audiovisual com eina d'immersió lingüística entre els infants (*Entrevista al president de la Generalitat*, 2023, 28:24-29:57).

Durant els anys 90 i part dels 2000, *Bola de Drac* va possibilitar que persones castellanoparlants visquessin una part de l'entreteniment en català, ajudant a reforçar una llengua que podia no estar present en altres àmbits de la seva vida. Els germans del grup musical Estopa són un clar exemple d'això. Aquests, durant la seva aparició al programa *Al Cotxe!*, van afirmar el següent: "Somos castellanoparlantes y tal, pero...No puedo ver Goku en castellano (...) Cor Petit és Cor Petit, no és Piccolo i diuen "tanoca", "mitja merda"..." (*Al Cotxe!*, 2020, 29:41-30:16). D'igual manera, també va ajudar els nouvinguts a conèixer l'idioma, contribuint, per tant, a la seva integració social. Un cas d'això és el de la Hind Chaer El Khattabi, qui a *Llum, foc destrucció!* (Estrada, 2025) va explicar que quan va arribar a Catalunya amb 10 anys, ni ella ni el seu germà tenien cap coneixement de català o castellà, però gràcies a sèries d'animació, principalment a *Bola de Drac*, van poder aprendre "expressions, bona pronunciació i l'entonació catalana, tot" (*Llum, foc, destrucció!*, 2025d, 14:03-14:24). Així mateix, un dels assoliments més

destacats de la sèrie va ser que l'impacte lingüístic no va quedar reduït únicament al territori de parla catalana, sinó que també va permetre que gent d'altres parts de l'estat o, fins i tot, de fora d'Espanya aprenguéssin i gaudís de l'*anime* en la seva versió catalana (ja fos pel moviment de cintes VHS de la sèrie en català, agafant el senyal de TV3 o d'alguna altra manera [Estrada Rangil, 2016, pàgs. 72-73]). Exemples d'això són el de David Broncano, tal com va explicar a *La Revuelta* (*La Revuelta*, 2024), o el de Guillermo Amador, metge mexicà (Sekkyoku, 2020, 07:10-07:35). Oriol Estrada explica que “la afición y excitación por la serie era de tal magnitud que a muchos no parecían importarles ciertas barreras idiomáticas a la hora de ver el *anime*” (Estrada Rangil, 2016, pàg. 72).

Tot l'anterior evidencia la importància de la sèrie com eina de normalització lingüística i, per això, no ens hauria de sobtar que en la “complexa i delicada” situació que viu la llengua en l'actualitat, sobretot entre la població infantil (Generalitat de Catalunya, 2025, pàg. 18), s'hagi decidit tornar a apostar per *Bola de Drac* i, tenint en compte les reproduccions que suma entre la plataforma 3Cat i les emissions al SX3, ha estat tot un encert. Destaca, a més a més, que, tal com es recull en una entrevista realitzada per 3Cat, molts pares han admès que veuen la sèrie amb els seus fills, parcialment per recordar el que havia estat part de la seva infància, però també amb la voluntat que la sèrie esdevingui (si no ho és ja) part de la infància dels seus fills (3Cat, 2025), cosa que permet que com a mínim un producte audiovisual en català sigui consumit per les noves generacions.

CONCLUSIONS

Aquest treball ha permès analitzar el recorregut de *Bola de Drac* a Catalunya, identificant les característiques que han definit la seva implantació i les conseqüències culturals i socials que se n'han derivat. Tot i les limitacions inherents al format d'un treball de fi de grau (que impedeixen un desplegament exhaustiu de cada àmbit tractat i evidencia la necessitat d'estudis futurs que puguin respondre a preguntes pendents, com ara l'estudi comparatiu del fenomen en altres territoris) s'ha cercat oferir una primera aproximació acadèmica que sistematitzi la creació, l'assentament i els efectes del fenomen *Bola de Drac* al territori de parla catalana. D'aquesta anàlisi se'n deriven algunes conclusions rellevants sobre les causes del seu èxit i la seva permanència en el temps. Cal assenyalar que aquesta anàlisi se centra en els factors que expliquen l'èxit específic a Catalunya i, per tant, no aborda aspectes globals del fenomen com la novetat narrativa de l'obra de Toriyama, el seu humor o l'estructura que proposa. Dit això, es poden identificar tres grans factors que han estat fonamentals: les institucions, la comunitat i els professionals. Cadascun d'aquests grups ha tingut un paper clau, amb accions i actituds que han fet possible que la sèrie impactés en la cultura popular catalana.

Pel que fa a les institucions, cal destacar el seu suport actiu i sostingut des del moment inicial, amb l'aposta pionera de TV3 per una sèrie encara desconeguda a Europa. Aquest suport s'ha manifestat en diferents àmbits: la resposta ràpida a les demandes del públic, la promoció continuada a través de la CCMA (ràdio, televisió, xarxes socials) o l'aposta per garantir la disponibilitat gratuïta de la sèrie a través de la plataforma 3Cat. També ha estat clau el suport institucional a la publicació del *manga* en català, contribuint a l'explosió del mercat editorial en aquesta llengua. A més a més, les institucions han sabut usar-la com a eina de normalització lingüística: durant els anys 90, va tenir un paper central en la recuperació de l'ús del català entre les generacions joves; a la dècada de 2010 la sèrie va sobreviure a la desaparició del canal 3XL, sent una de les poques sèries d'*anime* en català disponibles, afavorint que els més joves poguessin continuar consumint sèries d'animació japonesa en aquesta llengua; i ara, a la dècada dels 20 i en un context d'alerta per la situació del català, *Bola de Drac* ha tornat amb força, amb una aposta institucional clara per oferir-ne els continguts doblats, incloses pel·lícules en català estrenades en més de 60 sales a Catalunya, les Illes Balears i Andorra (Generalitat de Catalunya, 2019). Aquesta constància institucional també ha estat possible gràcies a la bona entesa entre els agents implicats, especialment entre els estudis de doblatge i els actors i actrius de veu. Tot i que han existit desavinences ocasionals que han afectat la continuïtat de determinades veus, aquestes situacions s'han resolt puntualment, afavorint la coherència i la fidelitat que els fans valoren profundament. Aquesta situació contrasta amb el que ha succeït en altres territoris o amb altres sèries d'animació (com recentment ha passat amb *One Piece*). D'igual forma, a Catalunya les institucions també van defensar públicament la sèrie davant les demandes de censura i es va reubicar de forma estratègica a la graella per mantenir l'accés dels infants a la sèrie, tot evitant la prohibició que se li volia aplicar i garantir-ne la presència i les altes audiències (com es pot veure en la graella de l'annex). Això tampoc ha estat possible en altres contextos, com la Comunitat Valenciana, on les

institucions no van reaccionar amb la mateixa fermesa a les crítiques i pressions censors i van acabar suspentent la seva emissió.

El segon gran factor clau és la comunitat, entesa com el conjunt de consumidors actius que han mantingut viva la sèrie al llarg del temps. Des d'un inici, aquest públic no només la consumia de manera passiva, sinó que s'organitzava col·lectivament per veure la sèrie, comentar-la i compartir-la (veient-la als bars, parlant-ne als patis...), realitzant el que Henry Jenkins anomena un "consum participatiu". Els fans han sabut adaptar-se a les noves plataformes digitals, creant comunitats en línia, compartint continguts i elaborant noves produccions derivades (com *fanzins*, paròdies o cançons) que revitalitzen l'interès pel producte original. Segons Jenkins, aquesta producció cultural amateur, difosa a través de les xarxes, actua com "un nuevo y poderoso canal de distribución para la producción cultural aficionada" (Jenkins i Hermida Lazcano [trad.], 2008, pàg. 137) i fa que la saga estigui present en el dia a dia dels seus seguidors gràcies al flux constant de continguts, tan oficials com *fan-made*¹⁶. Fins i tot, en els inicis, quan encara no hi havia marxandatge oficial, la mateixa pirateria va actuar com a mecanisme de promoció, és a dir, les pràctiques il·legals dels fans van contribuir a la consolidació del fenomen. Així mateix, a través de l'ús quotidià de productes vinculats a la sèrie (com samarretes, motxilles o joguines) els fans han contribuït, sovint de manera inconscient, a la seva difusió i a la integració de *Bola de Drac* en la vida quotidiana, fet que ha afavorit la seva consolidació com a part de l'imaginari col·lectiu i de la cultura popular catalana. En aquest sentit, els fans han actuat com a "revitalizadores potenciales de las franquicias estancadas" (Jenkins i Hermida Lazcano [trad.], 2008, pàg. 144) i, per tant, han estat essencials per a l'èxit durador de la sèrie.

Finalment, el paper dels professionals ha estat igualment decisiu, compartint l'actitud activa i compromesa que presenta la comunitat. Han sabut aprofitar els nous entorns tecnològics per establir canals de comunicació directa amb el públic, reforçant el vincle emocional amb la sèrie i, en determinades ocasions, alguns professionals implicats han actuat també com a fans, creant i difonent continguts no oficials. Per exemple, abans que es realitzés el doblatge oficial de *Bola de Drac Super*, diversos actors de doblatge habituals van utilitzar les seves xarxes socials (canals com el de la Nit Friki) per realitzar i difondre els seus propis *fandubs*¹⁷ d'escenes destacades de la nova saga, que mantenien viva l'expectativa i ajudaven a impulsar l'arribada de noves produccions doblades en català. A més a més, molts d'aquests professionals són plenament conscients del valor i transcendència del projecte en el que participen, i treballen activament per garantir-ne la qualitat. Això inclou l'interès per garantir la constància de la majoria de veus, però també la revisió de traduccions antigues per corregir errors, encara que aquestes modificacions puguin generar tensions amb els anomenats "consumidors inspiradors" (terme formalitzat per Kevin Roberts), aquells fans fidels que exigeixen coherència amb els valors que associen a la marca, fent que siguin reticents als canvis, per exemple quan es modifiquen termes anteriors com "guerrers de l'espai". Així mateix, alguns dels nous professionals

¹⁶ *Fan-made*: Productes fets pels fans d'una comunitat.

¹⁷ *Fandub*: Doblatge no professional o oficial fet pels fans d'una obra.

vinculats al projecte són ells mateixos part de la generació que va créixer amb la sèrie, cosa que ajuda a fer que compreguin la rellevància del producte i la importància de fer un bon treball.

En conjunt, aquests tres actors (institucions, comunitat i professionals) han confluït en un ecosistema cultural únic que ha possibilitat que *Dragon Ball*, tot i ser un producte d'importació procedent d'una cultura llunyana com ho és la nipona, no només tingui una trajectòria d'èxit a Catalunya, sinó que, a més a més, s'hagi convertit en un dels referents més perdurables de la cultura popular a Catalunya des dels anys noranta fins a l'actualitat sota el nom de *Bola de Drac*.

BIBLIOGRAFIA

Ajuntament de Terrassa. (Abril 26, 2024). *Ple Municipal del 26 d'abril de 2024* [Vídeo]. YouTube. Disponible a: <https://www.youtube.com/live/k3x98knGFyA>

Albornoz, L. A. (2006). El surgimiento de las televisiones autonómicas en España. Normalización lingüística e información de cercanía. *Revista Eco-Pós*, 9(1), pàgs. 22-42.

Al Cotxe!. (Gener 2, 2020). *T3xC5 - Manel, Estopa, Miki Núñez, Marina Rossell, Buhos, Peyu i Jair Dominguez* [Programa]. 3Cat. Disponible a: <https://www.3cat.cat/3cat/manel-estopa-miki-nunez-marina-rossell-buhos-peyu-jair-dominguez/video/5992670/>

Animelicenciado. (Maig 12, 2015). *Retrospectiva Dragon Ball Canalsur* [Vídeo]. YouTube. Disponible a: https://www.youtube.com/watch?v=Rs0_dqZE_rM&t=105s&ab_channel=Animelicenciado

Ávila, A. (1997). *El doblaje*. Càtedra.

Avui. (Maig 1, 1984). *Programació de televisió, TVE1, Circuit català*. Disponible a: <https://pandora.girona.cat/viewer.vm?id=0000758586&page=39&lang=ca&view=hemeroteca>

Avui. (Febrer 15, 1990). *Televisió en català, TV3*. Disponible a: <https://pandora.girona.cat/viewer.vm?id=1046796&view=hemeroteca&lang=ca>

Avui. (Març 19, 1992). *Còmics, llibres i postals - Requisat a tres menors material de contraban de la sèrie 'Bola de Drac'*. Disponible a: <https://pandora.girona.cat/viewer.vm?id=797153&view=hemeroteca&lang=ca>

Baget Herms, J. M. (Setembre 13, 1983). *Crítica: una fecha histórica*. La Vanguardia. Disponible a: <https://hemeroteca-lavanguardia-com.sire.ub.edu/preview/1983/09/13/pagina-58/32969555/pdf.html>

Baget Herms, J. M. (1999). *Quaranta anys de televisió a Catalunya: 1959-1999*. Pòrtic.

Baget Herms, J. M. (2003). *"La Nostra": vint anys de TV3*. Proa.

Berengueras, J. M. (Novembre 2, 2012). *Songokumania a Barcelona (El Saló del Manga demostra que 'Dragon Ball', la sèrie que va revolucionar el gènere, no ha passat de moda)*. El Periódico. Disponible a: <https://www.elperiodico.cat/ca/oci-i-cultura/20121102/songokumania-a-barcelona-2240375>

Brigitte Lecordier. (Desembre 5, 2020). *POURQUOI T'AS MAL TRADUIT DRAGON BALL?* [Vídeo]. YouTube. Disponible a: https://www.youtube.com/watch?v=ERhRrIRLHVY&ab_channel=BrigitteLecordier

Can Pixa. (Gener 18, 2012). *Entrevista a Manel Català (Drac Sheron, Ox Satan i molts altres)* [Àudio]. Disponible a: https://www.ivoox.com/can-pixa-entrevista-a-manel-catala-drac-audios-mp3_rf_998106_1.html

Carreño Villada, J. L. (2021). *La otra televisión pública española: una revisión de las televisiones autonómicas y su adaptación al escenario digital*. [Tesis doctoral]. Universitat de Valladolid. Disponible a: <https://uvadoc.uva.es/handle/10324/59851>

Casado del Río, M. Á. (2012). *Televisiones autonómicas: evolución y crisis del modelo público de proximidad*. Gedisa.

Catalunya Ràdio. (Abril 24, 2024). *D'on surten els renecs de "Bola de Drac"?* [Short]. YouTube. 24 d'abril de 2024. Disponible a: <https://www.youtube.com/shorts/2JndKCeoxJY>

Catalunya Nit. (Abril 30, 2025). *Llum, foc destrucció: la Generació 3XL a la Setmana de la Llengua de 3Cat* [Àudio]. 3Cat. Disponible a: <https://www.3cat.cat/3cat/llum-foc-destruccio-la-generacio-3xl-a-la-setmana-de-la-llengua-de-3cat/audio/1242953/>

Chaume, F. (2003). *Doblatge i subtitulació per a la TV*. EUMO. Disponible a: https://www.researchgate.net/publication/340633882_Chaume_2003_Doblatge_i_subtitulacio_per_a_la_TV

Claraisenzilla. (Abril 18, 2007). *Se Atormenta Una Vecina - Bola de drac* [Vídeo]. YouTube. Disponible a: https://www.youtube.com/watch?v=g2HVXMEgTyM&ab_channel=claraisenzilla

Comissió de Normalització Lingüística (1988). *Es a dir orientacions de normalització lingüística / TV3 Televisió de Catalunya*. CNL.

Comissió de Normalització Lingüística de TVC. (1998). *El Català a TV3: llibre d'estil (2a ed.)*. Edicions 62.

Constitució Espanyola. (1978). Article 2. *BOE núm. 311*. Disponible a: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1978-31229>

Doncel-Moriano Urbano, S. (Setembre 26, 2022). *The Otaku Phenomenon and Scanlations: Conditioning Factors in the Evolution of Manga Translation in Spain* [Tesis doctoral]. Universitat de Granada. Disponible a: <https://digibug.ugr.es/handle/10481/77669>

El Cinèfil [@ElCinefilCat]. (Febrer 4, 2019). *"RÈCORD La pel·li més vista del cap de setmana és #BoladeDtac Broly! Més de 33.000 espectadors l'han vist en @llenguacatalana!..."* [Tweet]. Twitter. Disponible a: <https://x.com/ElCinefilCat/status/1092455526066212864>

El doblaje en Andalucía [@doblajeandaluz]. (Febrer 4, 2020b). "*Bola de Dragón se empezó a emitir en Canal Sur a primeros de 1992. No en agosto. Esta imagen...*" [Tweet]. Twitter. Disponible a: <https://x.com/doblajeandaluz/status/1224763910978441219>

El doblaje en Andalucía [@doblajeandaluz]. (Febrer 4, 2020a). "*Sí. Y gracias a @merhoyos verificamos esta información a través de responsables de la cadena y de su archivo...*" [Tweet]. Twitter. Disponible a: <https://x.com/doblajeandaluz/status/1224762670391463936>

El matí de Catalunya Ràdio. (Febrer 9, 2015). *25 anys de "Bola de Drac" a Televisió de Catalunya* [Àudio]. 3Cat. Disponible a: <https://www.3cat.cat/3cat/25-anys-de-bola-de-drac-a-televisio-de-catalunya/audio/868988/>

El matí de Catalunya Ràdio. (Agost 8, 2019). "*Bola de drac*", "*Doctor Slump*" o "*Oliver i Benji*": *els dibuixos animats de les nostres vides* [Àudio]. 3Cat. Disponible a: <https://www.3cat.cat/3cat/bola-de-drac-doctor-slump-o-oliver-i-benji-els-dibuixos-animats-de-les-nostres-vides/audio/1046916/>

Els Amics de les Arts. (Setembre 8, 2009). *Els Amics de les Arts - Per mars i muntanyes (2009) HD* [Vídeo]. YouTube. Disponible a: https://www.youtube.com/watch?v=TMGKIIvlulo&ab_channel=ElsAmicsdelesArts

El Suplement. (Juny 29, 2024a). "*Vaig treure els insults de 'Bola de Drac' d'En Patufet i els llibres de Folch i Torres*" [Àudio]. 3Cat. Disponible a: <https://www.3cat.cat/3cat/vaig-treure-els-insults-de-bola-de-drac-den-patufet-i-els-llibres-de-folch-i-torres/audio/1212914/>.

El Suplement. (Novembre 23, 2024b). "*'Tom i Jerry' és molt més violent que 'Bola de Drac'*" [Àudio]. 3Cat. Disponible a: <https://www.3cat.cat/3cat/tom-i-jerry-es-molt-mes-violent-que-bola-de-drac/audio/1225571/>

Emilio Manzano. (Maig 9, 1992). *Japón hipnotiza con "Bola de Drac"*. La Vanguardia. Disponible a: <https://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1992/05/09/pagina-2/33518691/pdf.html>

Entrevista al president de la Generalitat. (Novembre 20, 2023). *Entrevista al President Aragonès* [Programa]. 3Cat. Disponible a: <https://www.3cat.cat/3cat/20112023/video/6251982/>

Estrada Rangil, O. (2016). *Songokumania, el big bang del manga*. Xandri.

Federació d'Organismes o entitats de Ràdio i Televisió Autònomic. (2022). *Estatuts FORTA*. Disponible a: <https://www.cvmc.es/wp-content/uploads/Estatuts-FORTA-2022.pdf>

Generalitat de Catalunya. (Gener 31, 2019). *'Dragon Ball Super: Broly' s'estrena en català a 60 sales*. Govern.cat. Disponible a: <https://govern.cat/salaprensa/notes-premsa/326322/dragon-ball-super-broly-estrena-catala-60-sales>

Generalitat de Catalunya. (2025). *Pacte Nacional per la Llengua*. Gencat. Disponible a: <https://llengua.gencat.cat/ca/pactenacionalperlallengua/inici/index.html>

Info-K. (Febrer 21, 2023). *Superèxit del volei amb el "Haikyu!"* [Programa]. 3Cat. Disponible a: <https://www.3cat.cat/3cat/superexit-del-volei-amb-el-haikyu/video/6204889/>

Jenkins, H. i Hermida Lazcano, P. (trad.). (2008). *Convergence Culture: La cultura de la convergència de los medios de comunicación*. Paidós Ibérica.

La Nit Friki. (Febrer 1, 2025d). *LA NIT FRIKI - MARC ZANNI parla sobre el doblatge de BOLA DE DRAC SUPER i ONE PIECE en català* [Vídeo]. YouTube. Disponible a: https://www.youtube.com/watch?v=pRQOcXRP30A&t=147s&ab_channel=LaNitFriki

La Nit Friki. (Febrer 3, 2025b). *MARC ZANNI a LA NIT FRIKI - "Les coses que tindrè en compte a l'hora de dirigir Bola de Drac Super"* [Vídeo]. YouTube. Disponible a: https://www.youtube.com/watch?v=8QV9bQsRXWs&ab_channel=LaNitFriki.

La Nit Friki. (Febrer 25, 2025a). *LA NIT FRIKI - MARC ZANNI parla sobre els primers dies de doblatge de BOLA DE DRAC SUPER* [Vídeo]. YouTube. Disponible a: https://www.youtube.com/watch?v=3UEV_GI7u4U&ab_channel=LaNitFriki

La Nit Friki. (Març 10, 2025c). *LA NIT FRIKI - MARC ZANNI explica com avança el doblatge de BOLA DE DRAC SUPER* [Vídeo]. Disponible a: https://www.youtube.com/watch?v=Ssc9PPXaa1k&ab_channel=LaNitFriki

La Selva. (Desembre 11, 2024). *Les traduccions al català de "Bola de Drac"* [Programa]. 3Cat. Disponible a: <https://www.3cat.cat/3cat/les-traduccions-al-catala-de-bola-de-drac/video/6314630/>

La Revuelta. (Setembre 25, 2024). *El nivel de catalán de Broncano | #LaRevuelta 24.09.2024* [Vídeo]. YouTube. Disponible a: https://youtu.be/QEIMtxXGQnQ?si=g6E10SU_0YFMnXqD

La tarda de Catalunya Ràdio. (Novembre 26, 2024). *"Bola de Drac", bentornada a casa teva!* [Àudio]. 3Cat. Disponible a: <https://www.3cat.cat/3cat/bola-de-drac-bentornada-a-casa-teva/audio/1225890/>

La Vanguardia. (Setembre 9, 1983). *El 3 arriba demà*. Disponible a: <https://hemeroteca-lavanguardia-com.sire.ub.edu/preview/1983/09/09/pagina-22/32968850/pdf.html>.

La Vanguardia. (Novembre 25, 1984). *Televisió: TV3*. Disponible a: <https://hemeroteca-lavanguardia-com.sire.ub.edu/preview/1984/11/25/pagina-92/32848842/pdf.html>

La Vanguardia. (Febrer 15, 1990a). *Televisión, TV3*. Disponible a: <https://hemeroteca-lavanguardia-com.sire.ub.edu/preview/1990/02/15/pagina-7/33010584/pdf.html>

La Vanguardia. (Març 21, 1990b). *Televisión, TV3*. Disponible a: <https://hemeroteca-lavanguardia-com.sire.ub.edu/preview/1990/03/21/pagina-9/33006545/pdf.html>

La Vanguardia. (Maig 9, 1992). *Siete bolas para 700 fans acreditados*. Disponible a: <https://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1992/05/09/pagina-3/33518692/pdf.html>

La Vanguardia. (Agost 11, 1995). *Duran Lleida recrimina a TV3 la emisión de la serie infantil "Bola de drac"*. Disponible a: <https://hemeroteca-lavanguardia-com.sire.ub.edu/preview/1995/08/11/pagina-17/33774604/pdf.html>

La Xarxa+. (Maig 14, 2013). *Bola de drac. La sèrie de la teva vida* [Vídeo]. YouTube. Disponible a: https://www.youtube.com/watch?v=830bc0p1FSc&t=169s&ab_channel=LaXarxa%2B

Lleonart i Fernández, A. (Novembre 12, 2021). *Els plans del Super3 per a tornar a connectar els infants amb la televisió en català*. VilaWeb. Disponible a: <https://www.vilaweb.cat/noticies/nou-super3-reconnectar-infants-televisio-catala/>

Lloreta, A. (Abril 17, 2020). *Bola de Drac, la Corpo i el català a Internet (entrevista amb OLEGUER SANSANEDAS)* [Vídeo]. YouTube. Disponible a: https://www.youtube.com/watch?v=nQ77I-OJXkI&t=3476s&ab_channel=AlbertLloreta

Llum, foc, destrucció!. (Maig 30, 2025a). *T1xC1 - Fa molts i molts anys* [Docuserie]. 3Cat. Disponible a: <https://www.3cat.cat/3cat/t1xc1-fa-molts-i-molts-any/video/6340652/>

Llum, foc, destrucció!. (Maig 30, 2025b). *T1xC2 - La songokumania* [Docuserie]. 3Cat. Disponible a: <https://www.3cat.cat/3cat/t1xc2-la-songokumania/video/6340891/>

Llum, foc, destrucció!. (Maig 30, 2025c). *T1xC3 - Goku és català* [Docuserie]. 3Cat. Disponible a: <https://www.3cat.cat/3cat/t1xc3-goku-es-catala/video/6340669/>

Llum, foc, destrucció!. (Maig 30, 2025d). *T1xC4 - Generació Goku* [Docuserie]. 3Cat. Disponible a: <https://www.3cat.cat/3cat/t1xc4-generacio-goku/video/6340890/>

Masako Kawaguchi. (Març 13, 2025). 「バカヤロウ「くそ食らえ」ベジータの悪態が、危機にあったカタルーニャ語を豊かにした。中日新聞。 Disponible a: https://www.chunichi.co.jp/article/1037197?fbclid=IwY2xjawJCCjxleHRuA2FlbQIxMQABHQdohmpr6rNRtm6QCyhGUT1WFfoBY1vOC6fZyaPvUDnEiWEpboXdDeiUA_A_aem_dk-tlTKsbNRa0NiSeWfk0A

Ministeri d'Educació i Ciència. (Setembre 30, 1991). *Real Decret 1385/1991*. BOE. Disponible a: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1991-24111>

Ministeri de Treball i Seguretat Social. (Febrer 2, 1994). Resolució de 17 de gener de 1994. *Per la qual es disposa la inscripció al Registre i publicació del text del Conveni Col·lectiu Estatal de Professionals del Doblatge (Branca Artística)*. BOE. Disponible a: https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-1994-2510

Montero Domínguez, X. (2017). *El doblaje en el Estado Español: de la nacionalización a la normalización lingüística*. Comares.

MrSonicMJ. (Agost 26, 2012). *Reportatge sobre Bola de Drac al any 1992 a TV3* [Vídeo]. YouTube.. Disponible a: <https://youtu.be/fAQV81eL-Q?si=haL6To-aVETZA47x>

Nogueira Martínez, S. (2022). *Estudi de l'evolució de la programació i l'audiència infantil d'una cadena generalista, el cas de la televisió de Catalunya*. [Treball de fi de grau]. Universitat de Lleida. Disponible a: <https://repositori.udl.cat/items/0f5e5275-9a2f-420d-84be-7922de273ff2>

Oliver i Alabau, G. (Juny 11, 2015). *Com es va doblar al català 'Bola de Drac'?*. Núvol. Disponible a: <https://www.nuvol.com/llengua/com-es-va-doblar-al-catala-bola-de-drac-26954>

Oriol Estrada Rangil. (Febrer 15, 2020). *SONGOKUMANÍA: El Big Bang del manga (versió extendida 2016)* [Vídeo]. YouTube. Disponible a: https://www.youtube.com/watch?v=u2JIKwPRvWw&ab_channel=OriolEstradaRangil

Parés, M. (1979). *La televisió a la Catalunya autònoma*. Fundació Jaume Bofill. Disponible a: <https://fundaciobofill.cat/publicacions/la-televisio-la-catalunya-autonoma>

Peirón, D. (Agost 19, 1995). *El Burladero, Detenido el principal cabecilla de la organización Bola de Drac*. La Vanguardia. Disponible a: <https://hemeroteca-lavanguardia-com.sire.ub.edu/preview/1995/08/19/pagina-3/33784355/pdf.html>

Peiron Vilaró, M. (2013a). *Bola de Drac: Doblatge, influència i cançons. Anàlisi del procés de doblatge, la influència social, el llenguatge i elaboració de les cançons de Bola de Drac* [Treball de fi de grau]. Universitat de Vic. Disponible a: <https://recercat.cat/handle/10854/2456>

Peiron Vilaró, M. (2013b). *Bola de Drac: doblatge, influència i cançons. Annex* [Treball de fi de grau]. Universitat de Vic. Disponible a: <https://recercat.cat/handle/10854/2456>

Pérez de la Torre, J. (2019). *Historia del doblaje catalán de los Clásicos de Walt Disney. Orígenes, motivos y estado actual de las producciones*. [Tesis doctoral]. Universitat Rovira i Virgili. Disponible a: https://repositori.urv.cat/estatic/TDX0011/ca_TDX3048.html

Política Lingüística [@llenguacatalana]. (Setembre 1, 2022). "*L'univers Bola de drac torna als cinemes en català amb #DragonBallSuperSuperHero...*" [Tweet]. Twitter. Disponible a: <https://x.com/llenguacatalana/status/1565248342044672000>

Prefectura de l'Estat. (Desembre 22, 1979). Llei orgànica 4/1979. *Estatut d'Autonomia de Catalunya*. BOE. Disponible a: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1979-30178>

Prefectura de l'Estat. (Gener 5, 1984). Llei 46/1983. *Llei reguladora del tercer canal de televisió*. BOE. Disponible a: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1984-250>

Quesada, D. (Juliol 11, 2014). *Dragon Ball Z Battle of Gods: Las cifras de recaudación en España*. Hobbyconsolas. Disponible a: <https://www.hobbyconsolas.com/noticias/dragon-ball-z-battle-gods-las-cifras-recaudacion-espana-78646>

Saensa, ShenronZ. (2024). *La leyenda de dragon ball: Los datos que no conocías de tu serie favorita*. Plan B Publicaciones.

Sekkyoku. (Juny 17, 2020). *FUI INSULTADO POR VEGETA | Entrevista a René García y Joan Sanz* [Vídeo]. YouTube. Disponible a: https://www.youtube.com/watch?v=4r5dvh5N144&ab_channel=sekkyoku

3Cat [@som3Cat]. (Juny 6, 2025). “*“Bola de Drac” de pares a fills. La llegenda també continua generació rere generació...*” [Tweet]. Twitter. Disponible a: <https://x.com/som3cat/status/1930940792417276201>

3Cat [@som3cat]. (Desembre 1, 2024). “*“Lo de la llet calentona no falla mai” Així és com Joan Sanz, doblador de Vegeta a "Bola de Drac", recorda els seus inicis...*” [Tweet]. Twitter. Disponible a: <https://x.com/som3cat/status/1863153652090765807>

3Cat Corporatiu [@3CatCorporatiu]. (Juny 25, 2025). “*“Bola de Drac Súper” supera les 665.000 reproduccions a la plataforma 3Cat i el SX3 al juny...*” [Tweet]. Twitter. Disponible a: <https://x.com/3CatCorporatiu/status/1938557453525717447>

3lboig. (Abril 9, 2023b). *2023/04/06 - X3 - Bola de drac Super: Broly (promo estrena)* [Vídeo]. YouTube. Disponible a: https://youtu.be/wbGvketR51k?si=Qjj_B8G8Z32M60Hr

3lboig. (Desembre 26, 2013a). *1990/07/ estiu - TV3 - anunci nous capitols Bola de Drac [VHS]* [Vídeo]. YouTube. Disponible a: <https://youtu.be/79Vm3LfRMsU?si=ivEjTBTInqenOhmd>

Televisió de Catalunya i Comissió de Normalització Lingüística. (1993). *Orientacions lingüístiques per al doblatge / Comissió de Normalització Lingüística TVC*. Televisió de Catalunya.

3/24. (Maig 12, 2019). *"Llum, foc destrucció", el concert simfònic de "Bola de drac" esgota les entrades*. 3Cat. Disponible a: <https://www.3cat.cat/324/llum-foc-destruccio-el-concert-simfonic-de-bola-de-drac-esgota-les-entrades/noticia/2921538/>

Vallverdú, F. (1986). *Elocució i ortologia catalanes per a ús de locutors de ràdio i televisió ; seguit de la normalització lingüística i la televisió / Francesc Vallverdú (1^a ed.)*. Jonc.

Via Lliure. (Març 9, 2024). *Mor Akira Toriyama, creador de 'Bola de drac'* [Àudio]. RAC1. Disponible a: <https://www.rac1.cat/a-la-carta/cerca?text=bola%2520de%2520drac&programId=via-lliure§ionId=&from=&to=&site=xalok>.

Via lliure. (Desembre 10, 2023). *'Bola de Drac' va arribar a TV3 censurada: qui en va ser el culpable*. RAC1. Disponible a: <https://www.rac1.cat/via-lliure/20231210/116625/bola-drac-arribar-tv3-censurada-qui-va-ser-culpable.html>

Xavi Ayen. (Abril 19, 1992). *La Catedral del cromo se desborda*. La Vanguardia. Disponible a: <https://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1992/04/19/pagina-30/33520319/pdf.html>

Zanni, M. i Sanz, J. (2013). *La sèrie de la teva vida*. Norma Editorial.

ANNEX

1. Graella de l'audiència infantil (4 a 12 anys) de l'any 1996 i 1999. Canal 33¹⁸

CATALUNYA - AUDIÈNCIA DE TELEVISIÓ											
Targets: Ind. 4-12 Ambits: CAT[+2r TOTAL] Cadenes: 33 Activitat: lineal S Distribució: TSD Valor: AM% Unvers: 515											
Programes: Títol/Descripció, AM(00), AM%, Quota											
Di. 06/05/1996	Dt. 07/05/1996	Dc. 08/05/1996	Dj. 09/05/1996	Dv. 10/05/1996	Di. 03/05/1999	Dt. 04/05/1999	Dc. 05/05/1999	Dj. 06/05/1999	Dv. 07/05/1999		
10	20	10	20	10	20	10	20	10	20	10	20
06:30	NO EMISSIO / 0 / 0 / 0,0	NO EMISSIO / 0 / 0 / 0,0	NO EMISSIO / 0 / 0 / 0,0	NO EMISSIO / 0 / 0 / 0,0	NO EMISSIO / 0 / 0 / 0,0	NO EMISSIO / 0 / 0 / 0,0	NO EMISSIO / 0 / 0 / 0,0	NO EMISSIO / 0 / 0 / 0,0	NO EMISSIO / 0 / 0 / 0,0	NO EMISSIO / 0 / 0 / 0,0	NO EMISSIO / 0 / 0 / 0,0
07:00	CARTA D'AJUST / CATALUNYA MUSICA / 0 / 0 / 0,0	CARTA D'AJUST / CATALUNYA MUSICA / 0 / 0 / 0,0	CARTA D'AJUST / CATALUNYA MUSICA / 0 / 0 / 0,0	CARTA D'AJUST / CATALUNYA MUSICA / 0 / 0 / 0,0	CARTA D'AJUST / CATALUNYA MUSICA / 0 / 0 / 0,0	CARTA D'AJUST / CATALUNYA MUSICA / 0 / 0 / 0,0	CARTA D'AJUST / CATALUNYA MUSICA / 0 / 0 / 0,0	CARTA D'AJUST / CATALUNYA MUSICA / 0 / 0 / 0,0	CARTA D'AJUST / CATALUNYA MUSICA / 0 / 0 / 0,0	CARTA D'AJUST / CATALUNYA MUSICA / 0 / 0 / 0,0	CARTA D'AJUST / CATALUNYA MUSICA / 0 / 0 / 0,0
07:30	ROBOCO P / 23 / 4,3 / 46,8	ROBOCO P / 16 / 3,0 / 25,4	ELS QUATRE FANTASTICS / 11 / 2,1 / 22,4	ROBOCO P / 22 / 4,1 / 44,5	ROBOCO P / 14 / 2,8 / 37,5	JAMES BOND JUNIOR / 21 / 4,2 / 54,7	JAMES BOND JUNIOR / 14 / 2,7 / 30,9	JAMES BOND JUNIOR / 28 / 4,7 / 83,0	JAMES BOND JUNIOR / 28 / 4,7 / 83,0	JAMES BOND JUNIOR / 21 / 4,1 / 65,8	JAMES BOND JUNIOR / 21 / 4,1 / 65,8
08:00	LA PENYA DEL CLUB POLLAST SUPER3 / 11 / 2,1 / 16,8	LA PENYA DEL CLUB POLLAST SUPER3 / 8 / 1,5 / 10,7	LA PENYA DEL CLUB POLLAST SUPER3 / 10 / 1,8 / 19,0	LA PENYA DEL CLUB POLLAST SUPER3 / 10 / 1,7 / 10,2	LA PENYA DEL CLUB POLLAST SUPER3 / 8 / 1,4 / 14,0	SMOOGIE S / 31 / 5,9 / 44,9	SMOOGIE S / 31 / 5,9 / 44,9	SMOOGIE S / 31 / 5,9 / 44,9	SMOOGIE S / 31 / 5,9 / 44,9	SMOOGIE S / 31 / 5,9 / 44,9	SMOOGIE S / 31 / 5,9 / 44,9
08:30	LENSMA N / 1 / 0,3 / 2,9	LENSMA N / 2 / 0,4 / 3,3	LENSMA N / 2 / 0,4 / 3,3	LENSMA N / 2 / 0,4 / 3,3	LENSMA N / 2 / 0,4 / 3,3	DORREEM ON / 51 / 9,9 / 67,2	DORREEM ON / 51 / 9,9 / 67,2	DORREEM ON / 51 / 9,9 / 67,2	DORREEM ON / 51 / 9,9 / 67,2	DORREEM ON / 51 / 9,9 / 67,2	DORREEM ON / 51 / 9,9 / 67,2
09:00	POW M / 1 / 0,1 / 0,9	POW M / 1 / 0,1 / 0,9	POW M / 1 / 0,1 / 0,9	POW M / 1 / 0,1 / 0,9	POW M / 1 / 0,1 / 0,9	MARETA T / 0 / 0 / 0,0	MARETA T / 0 / 0 / 0,0	MARETA T / 0 / 0 / 0,0	MARETA T / 0 / 0 / 0,0	MARETA T / 0 / 0 / 0,0	MARETA T / 0 / 0 / 0,0
09:30	FAMILY ALBUM / 0 / 0 / 0,0	FAMILY ALBUM / 0 / 0 / 0,0	FAMILY ALBUM / 0 / 0 / 0,0	FAMILY ALBUM / 0 / 0 / 0,0	FAMILY ALBUM / 0 / 0 / 0,0	VICTOR CURSO ALEMAN / 1 / 0,2 / 1,3	VICTOR CURSO ALEMAN / 2 / 0,3 / 1,9	VICTOR CURSO ALEMAN / 0 / 0 / 0,0	VICTOR CURSO ALEMAN / 0 / 0 / 0,0	VICTOR CURSO ALEMAN / 0 / 0 / 0,0	VICTOR CURSO ALEMAN / 0 / 0 / 0,0
10:00	GRADUÉS, ARA POT / CURS DE CATALA / 0 / 0 / 0,0	GRADUÉS, ARA POT / CIENCIES SOCIALS / 1 / 0,2 / 5,4	GRADUÉS, ARA POT / CIENCIES SOCIALS / 1 / 0,2 / 5,4	GRADUÉS, ARA POT / CIENCIES SOCIALS / 1 / 0,2 / 5,4	GRADUÉS, ARA POT / CURS DE CATALA / 0 / 0 / 0,0	GRADUÉS, ARA POT / CURS DE CATALA / 0 / 0 / 0,0	GRADUÉS, ARA POT / CURS DE CATALA / 0 / 0 / 0,0	GRADUÉS, ARA POT / CURS DE CATALA / 0 / 0 / 0,0	GRADUÉS, ARA POT / CURS DE CATALA / 0 / 0 / 0,0	GRADUÉS, ARA POT / CURS DE CATALA / 0 / 0 / 0,0	GRADUÉS, ARA POT / CURS DE CATALA / 0 / 0 / 0,0
10:30	UNIVERSITAT OBERTA / CIENCIA I TEORIA QUANTICA / 0 / 0 / 0,0	UNIVERSITAT OBERTA / FISICA / 1 / 0,2 / 9,1	UNIVERSITAT OBERTA / FISICA / 1 / 0,2 / 9,1	UNIVERSITAT OBERTA / FISICA / 1 / 0,2 / 9,1	UNIVERSITAT OBERTA / FISICA / 1 / 0,2 / 9,1	UNIVERSITAT OBERTA / CIENCIA I TEORIA QUANTICA / 0 / 0 / 0,0	UNIVERSITAT OBERTA / CIENCIA I TEORIA QUANTICA / 0 / 0 / 0,0	UNIVERSITAT OBERTA / CIENCIA I TEORIA QUANTICA / 0 / 0 / 0,0	UNIVERSITAT OBERTA / CIENCIA I TEORIA QUANTICA / 0 / 0 / 0,0	UNIVERSITAT OBERTA / CIENCIA I TEORIA QUANTICA / 0 / 0 / 0,0	UNIVERSITAT OBERTA / CIENCIA I TEORIA QUANTICA / 0 / 0 / 0,0
11:00	HISTORIA NATURAL DE LA SEXUALITAT I LA FIDELTAT / 0 / 0 / 0,0	MEDITERRANEA / 0 / 0 / 0,0	ESCOLA A CASA / 0 / 0 / 0,0	MEDITERRANEA / 0 / 0 / 0,0	ESCOLA A CASA / 0 / 0 / 0,0	ESCOLA A CASA / 0 / 0 / 0,0	ESCOLA A CASA / 0 / 0 / 0,0	ESCOLA A CASA / 0 / 0 / 0,0	ESCOLA A CASA / 0 / 0 / 0,0	ESCOLA A CASA / 0 / 0 / 0,0	ESCOLA A CASA / 0 / 0 / 0,0
11:30											
12:00	SPUTNIK / 3 / 0,7 / 12,4	SPUTNIK / 2 / 0,3 / 6,8	SPUTNIK / 4 / 0,7 / 14,3	SPUTNIK / 0 / 0 / 0,0	SPUTNIK / 1 / 0,1 / 2,1	TARASCA / L'ART DE VOLAR / 1 / 0,2 / 4,0	NATURALES HUMANA / 0 / 0 / 0,0	CONCERT TRADICIONARIUS / LA CATEDRALA EXPRES / 0 / 0 / 0,0	FEM EMPRESA / 0 / 0 / 0,0	MEJAVELLES NATURALS D'AMERICA / EL PARCNACIONAL GLACIER / 0 / 0 / 0,0	AVISANS QUAN ARRIBI EL 2000 / 0 / 0 / 0,0
12:30											
13:00											
13:30	IMPERDIBLE PARKER LEWIS / 2 / 0,3 / 1,8	IMPERDIBLE PARKER LEWIS / 18 / 3,4 / 16,8	IMPERDIBLE PARKER LEWIS / 22 / 4,1 / 19,0	IMPERDIBLE PARKER LEWIS / 19 / 2,9 / 10,0	DE QUE VAST / 13 / 2,4 / 11,0	SPUTNIK / 0 / 0 / 0,0	SPUTNIK / 1 / 0,2 / 1,5	SPUTNIK / 1 / 0,3 / 1,2	SPUTNIK / 3 / 0,6 / 3,5	SPUTNIK / 4 / 0,7 / 3,7	
14:00	BOLA DE DRAC Z / 40 / 7,7 / 28,3	BOLA DE DRAC Z / 61 / 9,5 / 42,5	BOLA DE DRAC Z / 37 / 6,9 / 30,5	BOLA DE DRAC Z / 57 / 10,6 / 31,7	BOLA DE DRAC Z / 38 / 7,1 / 27,2	BOLA DE DRAC GT / 38 / 7,1 / 27,2	BOLA DE DRAC GT / 38 / 7,1 / 27,2	BOLA DE DRAC GT / 38 / 7,1 / 27,2	BOLA DE DRAC GT / 28 / 5,0 / 22,0	BOLA DE DRAC GT / 40 / 7,7 / 32,5	
14:30	BOLA DE DRAC Z / 63 / 11,7 / 39,8	BOLA DE DRAC Z / 48 / 8,9 / 40,2	BOLA DE DRAC Z / 35 / 6,6 / 28,7	BOLA DE DRAC Z / 63 / 11,7 / 48,1	BOLA DE DRAC Z / 49 / 9,2 / 33,3	MAZINGER Z / 23 / 4,4 / 23,3	MAZINGER Z / 24 / 4,6 / 19,9	MAZINGER Z / 14 / 2,7 / 7,8	MAZINGER Z / 14 / 2,7 / 7,8	MAZINGER Z / 17 / 3,4 / 22,7	
15:00	BOLA DE DRAC Z / 69 / 12,9 / 46,4	BOLA DE DRAC Z / 44 / 8,2 / 36,8	BOLA DE DRAC Z / 50 / 9,3 / 34,8	BOLA DE DRAC Z / 43 / 8,0 / 34,5	BOLA DE DRAC Z / 37 / 6,9 / 34,5	EL DOCTOR SLUMP / 14 / 2,6 / 27,0	EL DOCTOR SLUMP / 14 / 2,6 / 27,0	EL DOCTOR SLUMP / 12 / 2,4 / 9,4	EL DOCTOR SLUMP / 12 / 2,4 / 9,4	EL DOCTOR SLUMP / 11 / 2,1 / 7,4	
15:30	RANMA / 6 / 1,0 / 10,5	RANMA / 13 / 2,4 / 24,1	RANMA / 6 / 1,2 / 6,3	RANMA / 18 / 3,3 / 20,1	RANMA / 22 / 4,1 / 28,8	HIMALAIA / UN PATRIMONI PRAOIL / 0 / 0 / 0,0	NATURALES HUMANA / 0 / 0 / 0,0	LETERRARIUS DE LA NATURA / PRACTIQUES AMB ELS LLIONS / 4 / 0,8 / 14,4	NATIONAL GEOGRAPHIC SPECIAL S / 0 / 0 / 0,0	DOCUMENTAL / TAURONS BLANCS AL MEDITERRANEA / 0 / 0 / 0,0	DOCUMENTAL / TAURONS BLANCS AL MEDITERRANEA / 0 / 0 / 0,0
16:00	EL FORASTER SOCIOCENTRAL / BALANES BELUGA / 0 / 0 / 0,0	EL FORASTER SOCIOCENTRAL / BALANES BELUGA / 0 / 0 / 0,0	DOCUMENTAL / LA NATURA I LES TERRES MARETTES DEL GRAN	DOCUMENTAL / LA NATURA I LES TERRES MARETTES DEL GRAN	DOCUMENTAL / LA NATURA I LES TERRES MARETTES DEL GRAN	ARANS QUE NO SIUJ MASSA TARD / 0 / 0 / 0,0	TRENS VES I CAMINS / AMB TRENS PERS LA JUNGRAU / 0 / 0 / 0,0	LA DIA A LA NATURA / FANROGA / 0 / 0 / 0,0	DOCUMENTAL / AVENTURA A LA NATURA EL PSHEATING	JANGAL UN BOSQ GER A TOTA LA VIDA / 0 / 0 / 0,0	ELS GRANS LLACS D'EUROPA / EL LLAC DE LIGANO / 0 / 0 / 0,0
16:30	VIDA SALVATGE / 0 / 0 / 0,0	LA VIDA AL ZOO AMB JACK HANNA / 0 / 0 / 0,0	EL MILCOR DE LA NATURA I LES TERRES MARETTES DEL GRAN	VIDA ANIMAL A RUSSIA / 0 / 0 / 0,0							
17:00											

¹⁸ Extret de Nogueira Martínez, S. (2022). *Estudi de l'evolució de la programació i l'audiència infantil d'una cadena generalista, el cas de la televisió de Catalunya* [Treball de fi de grau]. Universitat de Lleida, pàg. 76.

2. Anys de sortida dels diferents productes de *Bola de Drac* a Catalunya¹⁹

ANYS DE LA PRIMERA EMISSIÓ DE CADA SAGA A CATALUNYA	
NOM DE LA SAGA	ANYS D'EMISSIÓ
<i>Bola de Drac</i> (1986-1989)	1990-1991
<i>Bola de Drac Z</i> (1989-1996)	1991-1997
<i>Bola de Drac GT</i> (1996-1997)	1999
<i>Bola de Drac Z Kai</i> (2009-2015)	2011-2016
<i>Bola de Drac Super</i> (2015-2018)	2025- ²⁰
ANYS DE SORTIDA DE LES PEL·LÍCULES A CATALUNYA	
NOM DE LA PEL·LÍCULA	ANY DE SORTIDA
<i>Bola de Drac: La llegenda del drac Shenron</i> (1986)	1993
<i>Bola de Drac: La bella dorment al castell del mal</i> (1987)	1993
<i>Bola de Drac: Aventura mística</i> (1988)	1993
<i>Bola de Drac Z: En Garlick Jr. Immortal</i> (1989)	1993
<i>Bola de Drac Z: El més fort del món</i> (1990)	1994
<i>Bola de Drac Z: Superbatalla al món</i> (1990)	1994
<i>Bola de Drac Z: El super guerrer Son Goku</i> (1991)	1994
<i>Bola de Drac Z: Els rivals més forts</i> (1991)	1994
<i>Bola de Drac Z: Lluita entre guerrers de força il·limitada</i> (1992)	1994
<i>Bola de Drac Z: La superbatalla dels tres superguerrers</i> (1992)	1994
<i>Bola de Drac Z: La batalla ardent</i> (1993)	1995
<i>Bola de Drac Z: Els guerrers de les galàxies</i> (1993)	1995
<i>Bola de Drac: El camí per ser el més fort</i> (1996)	2002
<i>Bola de Drac Z: La batalla dels déus</i> (2013)	2014
<i>Bola de Drac Z: La resurrecció de 'F'</i> (2015)	2015
<i>Bola de Drac Super: Broly</i> (2018)	2019
<i>Bola de Drac Super: Super Hero</i> (2022)	2022
<i>Bola de Drac Z: El duet perillós! els super guerrers no dormen</i> (1994)	2023
<i>Bola de Drac Z: La derrota del súper guerrer! La victòria serà meva</i> (1994)	2023
<i>Bola de Drac Z: La resurrecció de la fusió! En Son Goku i en Vegeta</i> (1995)	2023
<i>Bola de Drac Z: L'explosió del puny del drac! Si en Son Goku no ho fa, qui ho farà?</i> (1995)	2023
ANYS DE SORTIDA DELS ESPECIALS A CATALUNYA	
NOM DE L'ESPECIAL	ANY DE SORTIDA
<i>Bola de Drac Z: El pare d'en Son Goku</i> (1990)	1995

¹⁹ Taula de creació pròpia.

²⁰ Encara està en emissió.

<i>Bola de Drac Z: En Son Gohan i en Trunks</i> (1993)	1995
<i>Bola de Drac GT: Cent anys després</i> (1997)	2002

3. Activitat anual de *Bola de Drac* en català^{21 22}

ANY	NOUS CAPÍTOLS EMESOS	NOVES PEL·LÍCULES DOBLADES	NOUS ESPECIALS DOBLATS	REMISIONS A TELEVISIÓ
1990	✓	X	X	✓
1991	✓	✓	X	✓
1992	✓	X	X	✓
1993	✓	✓	X	✓
1994	✓	✓	X	✓
1995	✓	✓	✓	✓
1996	✓	X	X	✓
1997	✓	X	X	✓
1998	X	X	X	✓
1999	✓	X	X	✓
2000	X	X	X	✓
2001	X	X	X	✓
2002	X	✓	✓	X
2003	X	X	X	X
2004	X	X	X	X
2005	X	X	X	X
2006	X	X	X	X
2007	X	X	X	X
2008	X	X	X	X
2009	X	✓	X	X
2010	X	X	X	X
2011	✓	X	X	✓
2012	✓	X	X	✓
2013	X	X	X	✓
2014	X	✓	X	✓
2015	X	✓	X	✓

²¹ S'ha de tenir en compte que moltes de les sagues, pel·lícules i especials de *Bola de Drac* es poden trobar a diferents plataformes (algunes des de fa diversos anys) com 3Cat, Prime Video, Netflix, AnimeBox o Crunchyroll. Tanmateix, totes són plataformes de pagament excepte la primera i, per tant, no estaven a l'abast de tots els catalans i catalanes. A partir de 2024, però, la saga original i Z van tornar a estar disponibles a la plataforma digital catalana i mesos més tard, ja el 2025, s'hi va sumar *Super*.

²² Taula de creació pròpia.

2016	✓	X	X	✓
2017	X	X	X	✓
2018	X	X	X	✓
2019	X	✓	X	✓
2020	X	X	X	X
2021	X	X	X	X
2022	X	✓	X	X
2023	X	✓	X	X
2024	X	X	X	X
2025	✓	X	X	✓

4. Veus dels personatges recurrents de *Bola de Drac*^{23 24}

PERSONATGE	VEUS
SON GOKU (NEN)	-MARIA MOSCARDÓ (primers 26 capítols) -MÒNICA PADRÓS (veu habitual)
SON GOKU (ADULT)	-MARC ZANNI (veu habitual) -XAVIER FERNÁNDEZ (a <i>Bola de Drac GT: 100 anys després</i>)
BULMA	-ANNA PALLEJÀ (primers 26 capítols) -ROSER CONTRERAS (veu habitual)
KRILIN	-FRANCESC FIGUEROLA (primers 26 capítols) -MARTA BARBERÀ (veu habitual i actual) -CARLES DI BLASI (durant gran part de <i>Bola de Drac GT</i>)
VEGETA	-JOAN SANZ (veu habitual) -HÉCTOR GARCÍA (durant els flashbacks del Vegeta (nen) a <i>Bola de Drac Super: Broly</i>)
YAMCHA	-JORDI RIBES (primers 26 capítols) -IVAN PERA (durant part de <i>Bola de Drac</i>) -ENRIC CUSÍ (durant part de <i>Bola de Drac</i>) -ÓSCAR MUÑOZ (veu habitual i actual a partir de <i>Bola de Drac</i>) -LLUÍS MARRASÉ (durant part de <i>Bola de Drac Z</i>)
XAOS	-DESCONEGUT (durant <i>Bola de Drac</i>) -LLUIS MARRASÉ (veu habitual a partir de <i>Bola de Drac Z</i> i fins a <i>Bola de Drac Z: Els guerrers de les galàxies</i> . Retirat)

²³ Només es tindran en compte les sagues, especials i pel·lícules animades, encara que també es van doblar al català els dos *live-actions* (*Bola de drac: Comença la màgia* [Chen, 1991] i *Dragon Ball: Evolution* [Wong, 2009]).

²⁴ Taula de creació pròpia.

	-MARCEL NAVARRO (veu habitual i actual a partir de <i>Bola de Drac Z Kai</i>)
TEN SHIN HAN	-JOAN PERE (a <i>Bola de Drac</i> i durant part de <i>Bola de Drac Z</i>) -JORDI HURTADO (durant part de <i>Bola de Drac Z</i>) -JOSEP MARIA MAS (a <i>Bola de Drac Z: Els guerres de les galàxies</i>) -DANIEL ALBIAC (veu habitual i actual a partir de <i>Bola de Drac Z Kai</i>)
LUNCH	-CARME CAPDET (veu habitual)
FOLLET TORTUGA	-ANTONIO CRESPO (primers 26 capítols) -VIÇENS MANEL DOMÈNECH (veu habitual fins la seva mort) -FÈLIX BENITO (a <i>Bola de Drac: El camí per ser el més fort</i>) -JOSEP MARIA MAS (veu actual a partir de <i>Bola de Drac Z Kai</i>)
NARRADOR	-JOAN VELILLA (primers 26 capítols) -ENRIC ISASI-ISASMENDI (veu habitual)
SON GOHAN (NEN)	-JOËL MULACHS (veu habitual) -MARTA CALVÓ (durant part de <i>Bola de Drac Z</i>)
SON GOHAN (ADOLESCENT)	-ROSER ALDABÓ (veu habitual)
SON GOHAN (ADULT I FUTUR)	-ROGER PERA (veu d'en Son Gohan del futur a <i>Bola de Drac Z</i>) -ENRIC HERNÁNDEZ (veu habitual i actual) -ROSER ALDABÓ (veu d'en Son Gohan del futur a <i>Bola de Drac Z: En Son Gohan i en Trunks</i>) -DAVID JENNER (en les noves pel·lícules)
SON GOTEN (NEN I ADOLESCENT)²⁵	-ELISABET BARGALLÓ (veu habitual i actual)
TRUNKS (NEN I ADOLESCENT)	-MARTA CALVÓ (durant part de <i>Bola de Drac Z</i>) -CARME CALVELL (veu habitual i actual)
TRUNKS (ADULT I FUTUR)	-ALEIX ESTADELLA (veu habitual)

²⁵ No s'ha tingut en compte la veu d'en Son Goten adult, la del Roger Isasi, ja que només apareix a *Bola de Drac GT* on té un paper menor.

SATANÀS COR PETIT JR	-ENRIC DOMINGO (durant part de <i>Bola de Drac</i>) -JAUME VILLANUEVA (durant part de <i>Bola de Drac</i>) -XAVIER FERNÁNDEZ (durant <i>Bola de Drac Z</i> , veu habitual i actual) -RAÚL LLORENS (durant part de <i>Bola de Drac Z</i> i <i>Bola de Drac GT</i> i algunes pel·lícules de <i>Z</i>)
XIXI (ADULTA)²⁶	-MARIA LLUÏSA MAGAÑA (durant <i>Bola de Drac</i> i part de <i>Bola de Drac Z</i> . Veu actual) -ISABEL MUNTANER (veu habitual fins <i>Bola de Drac Z: La batalla dels déus</i> . Retirada)
OX-SATÀN	-FERRAN LLAVINA (primers 26 capítols) -JORDI DAUDER (durant part de <i>Bola de Drac</i>) -MANEL CATALÀ (durant part de <i>Bola de Drac Z</i> , <i>Bola de Drac Z: En Garlick Jr. Immortal</i> i <i>Bola de Drac Z: En Son Gohan i en Trunks</i>) -AMADEU AGUADO (durant part de <i>Bola de Drac Z</i>) -FRANCESC BELDA (veu habitual i actual a partir de <i>Bola de Drac Z Kai</i>)
FREEZER	-JORDI VILASECA (veu habitual fins la seva mort) -AMADEU AGUADO (veu a <i>Bola de Drac GT</i>) -DOMÈNEC FARELL (veu actual i habitual a partir de <i>Bola de Drac Z Kai</i>)
CÈL·LULA	-JAUME MALLOFRE (veu habitual i actual) -FRANCESC BELDA (a <i>Bola de Drac Z: La batalla dels déus [Ver. Ext.]</i>)
MONSTRE BUU (BO)	-JORDI VILA (veu habitual fins la seva mort) -FRANCESC BELDA (veu actual a partir de <i>Bola de Drac Z: La batalla dels déus</i>)
PAN	-MERITXELL ANÉ (veu habitual)
OOLONG	-ALBERT DÍAZ (primers 26 capítols) -MIQUEL BONET (veu habitual i actual)
PUAR	-LUISITA SOLER (de la sèrie original fins <i>Bola de Drac: El camí per ser el més fort</i>) -GLÒRIA CANO (de <i>Bola de Drac Z Kai</i> fins l'actualitat)
KAITO	-FERRAN LLAVINA (veu habitual fins la seva mort) -TONI ASTIGARRAGA (veu actual a partir de <i>Bola de Drac Z: La resurrecció de la fusió! En Son Goku i en Vegeta</i>)
SR. SATÀN	-JOAN PAU PIQUÉ (veu habitual fins que es va retirar) -EDUARD DONCOS (veu actual i habitual a partir de <i>Bola de Drac Z Kai</i>)

²⁶ No s'ha tingut en compte les dues veus de la Xixi (nena), la Carme Capdet (primers 26 capítols) i la Marta Barabarà, ja que només apareix a la saga *Bola de Drac* on té un paper menor.

VIDEL	-EVA LLUCH (primera veu i veu actual) -ROSA GUILLÉN (durant part de <i>Bola de Drac Z</i> , <i>Bola de Drac GT</i> , <i>Bola de Drac Z: La batalla dels déus</i> i <i>Bola de Drac Z: La resurrecció de 'F'</i>)
A-18	-ALBA SOLA (durant part de <i>Bola de Drac Z</i>) -PILAR MORALES (veu habitual des de <i>Bola de Drac Z</i> fins les últimes quatre pel·lícules de Z doblades l'any 2023. Retirada) -ROSER ALDABÓ (durant <i>Bola de Drac GT</i>) -GENI REY (veu actual a <i>Bola de Drac Super</i>)
DENDE	-ROSA NUALART (durant part de <i>Bola de Drac Z</i> i <i>Bola de Drac Z: Lluita entre guerrers de força il·luminada</i>) -RAMON HERNÁNDEZ (durant part de <i>Bola de Drac Z</i> i <i>Bola de Drac GT</i>) -GLÒRIA CANO (veu actual i durant <i>Bola de Drac Z Kai</i> , <i>Bola de Drac Z: La batalla dels déus</i> i <i>Bola de Drac Super</i>) -CARLES LLADÓ (durant <i>Bola de Drac Z Kai: Els episodis finals</i> i <i>Bola de Drac Super: Super Hero</i>)
PILAF	-JOAN VELILLA (veu habitual fins la seva mort) -FRANCESC ALBORCH (durant <i>Bola de Drac GT</i>) - TONI ASTIGARRAGA (veu actual d'en Pilaf (nen) a partir de <i>Bola de Drac Z: La batalla dels déus</i>)
SHUU	-ENRIC ISASI-ISASMENDI (veu habitual) -ALBERT TRIFOL SEGARRA (veu actual d'en Shuu (nen) a partir de <i>Bola de Drac Z: La batalla dels déus</i>)
MAI	-MÒNICA PADRÓS (primers 26 capítols) -ROSALIA BAÑOS (veu habitual fins <i>Bola de Drac: Aventura mística</i>) -TERESA SOLER (durant <i>Bola de Drac GT</i>) -CARMEN AMBRÓS (veu actual de la Mai (nena) a partir de <i>Bola de Drac Z: La batalla dels déus</i>)
DRAC SHENRON	-MANEL CATALÀ (veu habitual fins <i>Bola de Drac Z: El més fort del món</i>) -ENRIC SERRA FREDIANI (a <i>Bola de Drac: La llegenda del Drac Shenron</i> , <i>Bola de Drac GT</i> i <i>Bola de Drac: El camí per ser el més fort</i>) -FRANCESC BELDA (veu habitual a partir de <i>Bola de Drac Z Kai</i> i veu actual)
KAIO-SHIN	-ALEIX ESTADELLA (veu habitual) -MASUMI MUTSUDA (durant <i>Bola de Drac Super</i>)
VENERABLE KAIO-SHIN	-JOAQUIM SOTA (veu habitual i actual)

	-FRANCESC BELDA (a <i>Bola de Drac Z: La batalla dels déus</i>) -MIQUEL BONET (durant <i>Bola de Drac Z Kai: Els episodis finals</i>)
BEERUS ²⁷	-ALFONSO VALLÉS (veu habitual)
WHIS	-MARCEL NAVARRO (veu habitual)

²⁷ Si bé tant en Beerus com en Whis són personatges recurrents a les últimes pel·lícules estrenades (*Bola de Drac Z: La Batalla dels déus*, *Bola de Drac Z: La resurrecció de 'F'* [Yamamuro, 2015], *Bola de Drac Super: Broly* i *Bola de Drac Super: Super Hero* [Kodama, 2022]) i a *Bola de Drac Super*, en el gràfic no se'ls ha tingut en compte en ser personatges “nous”. D'igual forma, com es pot veure a la taula han mantingut la veu que tenien en la seva primera aparició.